

Lot. #. 14. 2015
D-46.

MAKTABGACHA TA'LIMDA NUTQ VA O'ZGA TILGA O'RGATISH

S.H. OLLABERGANOVA

Lot. 44. 16. 4073
D-46.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

OLLABERGANOVA SANOBAR HAMIDOVNA

**MAKTABGACHA
TA'LIMDA NUTQ VA
O'ZGA TILGA O'RGATISH**

(Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
talabalari uchun o'quv-uslubiy qo'llanma)

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
QABUL QILISH YIG'ISH VA
KATALOGLASH BO'LIMI

Toshkent
2017

12010/2

UO'K: 32.80(175.3)
KBK: 6-23.87/1

Qo'llanmada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni o'zga tilga o'rgatishning ahamiyati, vazifalari, metodlariga to'xtalgan bo'lib, unda maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarining bajarishi lozim bo'lgan ishlar mazmuni yoritilgan.

Ushbu qo'llanmadan «Maktabgacha ta'lim» yo'nalishi talabalari, maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlari va uslubiyotchilar foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar: f.f.n., dots. I.Hajiyeva.,
p.f.n., dots. M.Solayeva.,
f.f.n., dots.A.Atajanova.

Mas'ul muharrir: f.f.n., dots. B.Raximova.

Uslubiy qo'llanma Urganch davlat universiteti Ilmiy-uslubiy kengashining (31.05.2017-yil) 9-son yig'ilish bayonnomasi bilan nashrga tavsiya qilingan.

UO'K: 32.80(175.3)
KBK: 6-23.87/1

ISBN: 978-9943-15-6-20

ILK YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Ikki yoshgacha bo'lgan bolalarning rivojlanishida nutqning ahamiyati

Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi pedagogikaning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha uzoq va ko'p yillar davomida tadqiqot ishlari olib borildi. Bu masala bo'yicha mashhur olimlar, amaliyotchi-pedagoglar, metodistlardan Y. I. Tixiyeva, N. M. Shelavonov, N. M. Aksarina, N. F. Lasigina, Y. K. Kaverina, G. L. Rozengart-Pupko, G. M. Lyanina, V. A. Petrova, N. S. Kapinskaya, I. A. Panina, S. L. Novoselova, Y. V. Zvorigina, I. M. Kononova, N. N. Palagina, M. I. Popova, Y. I. Radina va boshqalar tadqiqot ishlari olib bordilar.

Bola hayotining birinchi yili eng mas'uliyatli davr bo'lib, bu davrda bola nutqida katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu bolaning umumiy rivojlanishida namoyon bo'ladi.

Bola tayyor nutq apparati bilan tug'iladi, lekin u gapirmaydi. Buning sabablari bir qancha:

1. Yangi tug'ilgan chaqaloq (go'dak) o'zining nutq apparatidan foydalanish ko'nikmasiga ega emas, bu ko'nikmani unda hosil qildirish kerak.

2. Unda nutq uchun mavzu (obyekt) yo'q, bu mavzuni (obyekt)ni to'plashi kerak.

3. Unga nutqning so'z shakllari tanish emas, bola ular bilan tanishishi kerak.

4. Nutq tafakkur bilan bog'liq, shuning uchun bolaning tafakkurini rivojlantirishi kerak.

5. Nutq kishilarning bir-birlari bilan bog'liq munosabatida rivojlanadi, go'dak hali atrofini o'rab olgan kishilar bilan aloqa o'rnatgan emas.

Shularni e'tiborga olib, bolalar nutqining rivojlanishiga rahbarlik qilish kerak. Bola nutq apparatining takomillashishiga va nutqining rivojlanish jarayoni tezlashishiga ta'sir etish lozim.

O'z vaqtida, to'liq qimmatga ega bo'lgan nutqni egallash bolada to'liq qimmatga ega bo'lgan psixik jarayonning vujudga kelishida va uni kelgusida rivojlantirishdagi eng muhim

vositalardan biri ekanligini olimlar o'zlarining ilmiy-nazariy qarashlarida isbotlab berishgan.

Bolada nutq ilk yoshidanoq shakllana boshlaydi. Bu davrda egallangan nutq bolaning kelgusida ona tilini mukammal egallashida asosiy zamin bo'lib xizmat qiladi. Bola tug'ilishi bilan atrofdagilar bilan nutqiy munosabatga kirishadi, bu munosabat orqali o'zidagi hamma kuch va qobiliyatni rivojlantiradi.

Tarbiyachi-hamshira ilk yoshdagi bolalar nutqini o'stirishga jiddiy e'tibor berishi va uni rivojlantirishga oid barcha ishlarni sistemali tarzda tashkil etishi lozim.

Ilk yoshdagi davr bolaning jismoniy va ruhiy tomondan tezkorlik bilan (intensiv) rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Bu yoshda markaziy nerv sistemasining rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladi va miya fiziologik jihatdan yetilib bo'ladi.

Masalan, 7 oylikda bolaning miyasi ikki baravar, bir yoshida uch baravar o'sadi. 2 yoshida esa katta yoshdagi kishilar miya og'irligining 70 foizni tashkil etadi.

Bola ikki yoshli davrida aniq harakatlarni shakllantirish uchun javobgar bo'lgan markaziy nerv sistemasining bo'limi – miyacha 5 baravar, xotira, tafakkur, nutq va xayol kabi ruhiy jarayonlar hamda ixtiyoriy harakatning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan bosh miya po'stlog'ining maydoni esa 2, 5 baravar kattalashadi.

Fiziologlarning ilmiy nazariyalariga ko'ra, markaziy nerv sistemasining funksiyalari ularning tabiiy ravishda shakllanish davrida mashq qilish va tarbiyalanishga yengillik bilan moyillik bildiriladi.

Bolaning uch yoshgacha bo'lgan davri uning nutqi, tafakkuri va bilish faoliyatining rivojlanishi uchun eng qulay bosqich hisoblanadi. "Bu davrga kelib miyaning nutq bo'limi anatomik tomondan yetilib bo'ladi, bola ona tilining asosiy grammatik shakllarini egallaydi, ko'p so'z to'plamiga ega bo'ladi. Agar uch yoshgacha bo'lgan bolalar nutqiga yetarlicha e'tibor berilmagan bo'lsa, u vaqtda kelgusida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni bartaraf etish uchun katta kuch va g'ayrat sarf etishga to'g'ri

keladi”, - deb ta’kidlaydi o‘zining tadqiqotida (M. M. Колсова. Ребенок учится говорить. М., 1973, 5- bet).

Ilk yoshdagi bola nutqining o‘z vaqtida va to‘g‘ri rivojlanishi aqliy rivojlanishning asosidir. Nutq vositasida bola bilan kattalar o‘rtasida turli munosabatlar o‘rnatiladi. Yaxshi rivojlangan nutq ruhiy jarayonlarning (xotira, tafakkur, xayol va boshqalar) rivojlanishiga, bolalarning bog‘cha davridagi va undan keying faoliyatlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar nutqining rivojlanishi bilan kattalar nutqining tarbiya vositasi sifatidagi roli ortib boradi.

Aksincha, bolaning bog‘cha yoshigacha bo‘lgan davrida nutqning rivojlanishiga tarbiyachi-hamshiraning yetarlicha ahamiyat bermaganligi, unga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatmaganligi oqibatida bolalar bog‘cha yoshida (3 – 4 yoshda) ham nutqni yaxshi egallay olmaydilar. Bolalar nutqni ancha kechikib egallashlari sababli, ularning nutqida so‘zlar miqdori yetishmaydi, grammatik xatolar, talaffuzida nuqsonlar juda ko‘p bo‘ladi. Buning oqibatida bola o‘z fikrini boshqalarga bildirishga qiynaladi, atrofdagilar bilan muomala qilish imkoniyatlari cheklanadi. Natijada tarbiyachilar, ota-onalar nutq vositasida bolalarga ta’lim-tarbiya berish imkoniyatlaridan foydalana olmaydilar. Shuningdek, nutqning yetarlicha rivojlanmaganligi bolalarni shaxs sifatida har tomonlama barkamol inson bo‘lib yetishishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni barcha ruhiy jarayonlar – idrok, xotira, diqqat, fikr yuritish operatsiyalari, xayol rivojlanishidan orqada qoladi, ularga aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, mehnat tarbiyasini berish imkoniyatlari chegaralanadi. Bola nutqini ilk yoshdan boshlab to‘laqonli o‘stirish sohasida olib borilgan izlanishlar natijalariga ko‘ra, kattalarning bola bilan yaqindan munosabatda bo‘lib, qulay shart-sharoitlar yaratishlari nutqni o‘z vaqtida o‘stirish imkonini beradigan tarbiyaviy ta’sirning asosiy shaklidir.

Bir yoshgacha bo‘lgan bolalarda nutq o‘stirishning tayyorgarlik bosqichi.

Ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi ikki davrdan iborat:

1) tayyorgarlik davri. Bu davr bir yoshgacha bo‘lgan bolalar hayotini o‘z ichiga qamrab oladi;

2) nutqning mustaqil rivojlanishi davri. Bu davrga ikki va uch yoshdagi bolalar kiradi.

Bolaning tug'ilgandan keyin bir yoshgacha bo'lgan davri nisbatan kam harakat va "nutqsiz" taraqqiyot davridir. Bu davrda bolaning o'sishi va taraqqiyoti oila va bog'chadagi sharoit va tarbiyaga bog'liq bo'ladi. Lekin shunday bo'lsa ham bu davrda har jihatdan juda ildam rivojlanish davridir.

Bola hayotining birinchi yilida bolaning har tomonlama tarbiyasiga katta ahamiyat berish va quyidagilarni amalga oshirish lozim: ko'ruv, eshituv organlari, sezish taassurotlarini, emotsional his-tuyg'ularni bolaning jilmayishi, kulishi, narsa-buyumlar bilan harakat qilishini shakllantirish.

Bir yoshgacha bo'lgan bola hayotini to'rt davrga bo'lib o'rganish lozim.

- 1) tug'ilgandan 2, 5 – 3 oylikkacha;
- 2) 2, 5 – 3 oylikdan 5 – 6 oylikkacha;
- 3) 5 – 6 oylikdan 9 – 10 oylikkacha;
- 4) 9 – 10 oylikdan 1 yoshgacha.

Bu davrlardagi vazifalar turlicha bo'lib, shu vazifalar asosida nutqni o'stirishga tayyorgarlik ishlari olib boriladi.

Nutqqa tayyorgarlik davrining o'zi uch bosqichdan iborat:

1. Chinqirish davri (tug'ilgandan 2, 5 – 3 oylikkacha).
2. Guvrash davri (2, 5 – 3 oylikdan 5 – 6 oylikkacha).
3. Til chiqarish davri (5 – 6 oylikdan 9 – 10 oylikkacha va 9 – 10 oylikdan 1 yoshgacha).

1. Chinqirish davri. Go'dak (tug'ilgandan 2, 5 – 3 oylikkacha) hali o'zining nutq apparatidan foydalana olmaydi, u faqat chinqirish bilan, ya'ni ovoz reaksiyalari bilan turli istak va xohishlarini bildiradi: "Qornim ochdi, ovqatlanmoqchiman", "Tagim ho'l bo'ldi, quruqlang", "Qornim og'riyapti" va boshqalar.

Go'dakning chinqirishi ma'lum bir kommunikativ vazifani (muomala vazifasini) bajaradi. Chinqirish davrida sensor jarayonlarini taraqqiy qildirish, ko'rish, eshitish va sezish taassurotlarini (tevarak-atrofdagi kishilar va buyumlar bilan bog'liq bo'lgan taassurotlarni) ta'min etish zarur. Bolani unga so'z qotayotgan katta yoshdagi kishilarga bo'yalgan va yaltiroq

o'yinchoqlarga diqqat bilan qarashga, harakatdagi buyumlarni ko'z bilan kuzatishga odatlantirish zarur. Turli xil tovushlarga, katta yoshdagi kishining so'zi, qo'shig'iga, shiqildoqning shaqillashiga quloq sola bilish malakasini o'stirish lozim. Bolalarda ko'rish va eshitish malakasini o'stirishga yordam berish zarur, chunki bu malaka bolaning umumiy o'sishi uchun, tevarak-atrofdagilar bilan munosabatda bo'lishi va emotsional reaksiyalar hosil bo'lishi uchun katta ahamiyatga

2. Guvrash davri. Bu davrga 2, 5 – 3 oylikdan 5 – 6 oylikkacha bo'lgan payt kiradi. Bu oylarda bolalarda sezish qobiliyatini yanada o'stirish va idrok eta bilishni tarkib toptirish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratish lozim. Bola bu davrda ba'zi bir buyumlarni (shisha va shiqildoq) farq qila boshlaydi, o'ziga yaqin kishilarni begonalardan ajrata boshlaydi, onasini o'ziga yaqin kishilarni ko'rgan zahoti taniydi.

Bolada tovushlarni diqqat bilan tinglash va bir-biridan farqlash qobiliyati o'sa bopshlaydi, tanish tovush diqqatini darrov o'ziga jalb qiladi, tinchlantiradi va quvontiradi.

Bola 4 oylik bo'lganida shiqildoq tovushiga yoki ko'rinmasdan chaqirayotgan kishi ovozigacha boshini buradi va uni topib oladi.

Bu oyda bola diqqatini musiqaviy tovushlarga jalb etish kerak. Qo'shiqlar, musiqaviy o'yinchoqlarning ohangdor jaranglashi bolada quvnoq kayfiyat qo'zg'aydi, uning diqqatini kattalarning musiqa sadosiga uyg'un suratda bayroqcha, ro'molcha bilan ijro etiladigan harakatlarga jalb etadi.

3. Til chiqarish davri. Bola 5 – 6 oylik bo'lganda kattalar, bolalar, hayvonlar, atrofdagi o'yinchoqlar, buyumlar bilan ko'proq qiziq boshlaydi. Bola bularning hammasini bir-biridan yaxshigina farqlay oladi: notanish odamlarni ko'rganida ulardan yuz o'girib olib, hatto yig'lab yuborishi mumkin. Kattalar og'zidan chiqayotgan tovushga quloq soladi, tovush talaffuzini va ba'zi bir so'zlarni farqlaydi, kattalarning ovoz ohangiga ongli tarzda javob beradi, uni nutqning mazmuni bilan bog'lay oladi. Endi nutq bilishning elementar funksiyasini bajara boshlaydi.

9 – 10 oylikdan 1 yoshgacha bo'lgan davr. Bu davrdagi tarbiyaning eng muhim vazifasi nutqni o'stirishdir. Bolada yaqin

kishilarning va bolalarning ismini bir-birdan farq qilish malakasini hosil qilish, uni tevarak-atrofdagi ba'zi buyumlar, o'yinchoq, hayvonlar va eng oddiy harakat nomi bilan tanishtirish, bolaning passiv lug'atini boyitish zarur. Bolani kattalarning unga aytgan va uning uchun tushunarli bo'lgan iltimosini, nomi aytilgan kishini yoki buyumni topish, ma'lum bir harakat, amalni bajarish kabi iltimoslarni ijro etishga o'rgatish lozim. Nima qilish, o'yinchoqdan qanday foydalanish kerakligini bolaga ko'rsatish, esiga solish kerak. Bola yoshiga to'lganda uning **mumkin emas** degan so'zning ma'nosini tushunishiga erishish va bu so'zni unga o'rgatish kerak. Bola bir yoshga to'lganda *dada, buva, buvi, oyi, opa, nanna, umma, kuku, miyov-miyov, vov-vov* kabi 8 – 10 ta so'zni bemalol ayta olishiga erishish kerak.

1 yoshdagi bolalar bilan nutqni rivojlantirish bo'yicha turli xildagi mashg'ulotlar o'tkaziladi. Bu yoshda bolalar nutqini rivojlantirish vositalari kengayadi. Sujetli o'yinchoqlar, qo'g'irchoq va hayvon o'yinchoqlar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarga katta ahamiyat beriladi, birinchi marta predmetlarni aks ettiruvchi rasmlarni ko'rsatish mashg'uloti kiritiladi, ya'ni o'yin-ovutmacholardan foydalaniladi. ("Chapakka ho-chapakka" va boshqalar). Qisqa ashulalar, she'rlar aytib berish ham kiritiladi.

Bola hayotining ikkinchi yili. Ikki yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari

Ikki yoshgacha bo'lgan bolalarda nutqni egallash jarayoni ikki davrdan iborat bo'ladi:

1 yoshdan 1 yosh-u 6 oygacha.

1 yosh-u 6 oylikdan 2 yoshgacha.

Har ikki davrda ham bola nutqini rivojlantirish bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

- a) nutqni tushunish va taqlid qilish malakasini rivojlantirish;
- b) bolalar lug'atini boyitish;
- d) nutqni atrofdagilar bilan muomala qilish vositasi sifatida shakllantirish.

1 yoshdan 1 yosh-u 6 oygacha bo'lgan davrda nutqni rivojlantirishning muhim vazifasi: 1) bolaning kattalar nutqini

tushunishini rivojlantirish; 2) kattalar nutqiga taqlid qilish orqali faol nutqni o'stirish.

Bolaning kattalar nutqini tushunishini rivojlantirish. Bu jarayon ma'nosiga tushunadigan so'zlar to'plamini kengaytirish bo'lib, uning mazmuniga quyidagilar kiradi: 1) o'z ismini, yaqin kishilari ismini; 2) kiyim-kechaklar, mebellar, idish-tovoqlar nomini; 3) bir joydan ikkinchi joyga borishda transport vositalari nomini; 4) o'ziga tanish bo'lgan hayvonlar va o'simliklar nomini; 5) o'z tanasining, o'yinchoq-hayvonlar tanasining ayrim qismlari (qo'l-oyoqlar, bosh, og'iz, ko'z, quloq) nomini bilib olishi.

Faol nutqni o'stirishga bola tomonidan tez-tez eshitib turiladigan tovush birikmalari va so'zlarga taqlid qilish orqali erishiladi.

1 yoshdan 1 yosh-u 6 oylikkacha bo'lgan bola ajablanish, shodlik, norozilik, xafalik va shu kabilarni ifodalovchi ba'zibir intonatsiyalarni takrorlay bilishi, yaqin kishilarni (*oyi, dada, opa, aka* va hokazolar) hamda tanish buyumlar va o'yinchoqlarni (*payola, karavot, stol, ayiqcha, qo'g'irchoq* va boshqalar), tanish ish-harakatlarni (o'tir, tur, menga ber, qo'yib yubor va boshqalar) bildiruvchi so'zlarni aytib, o'z lug'atini faollashtirib boradi.

1 yosh-u 6 oylikdan 2 yoshgacha bo'lgan davr nutq o'sishining ikkinchi davri hisoblanadi. Bu davrda nutqni tushunish qobiliyatlari ularning faol nutqi taraqqiyotidan ancha o'zib ketadi. Taqlid qilishning o'sishi natijasida ikki yoshga qadam qo'ygan bolalarning talaffuz etadigan so'zlari soni ortib, 200 – 300 taga yetadi; ularning lug'atidagi so'zlar tarkibida tevarak-atrofdagi kishilarni anglatadigan so'zlar (*qiz bola, o'g'il bola, xola, amma, tog'a, amaki, buvi, buva*), uyda va uydan tashqarida (*bog'da, hovlida, ko'chada*) bo'ladigan narsalarni anglatuvchi so'zlar, ba'zi bir hayvonlar va o'simliklarni, kunda ko'rib turadigan xatti-harakatlarini anglatuvchi so'zlar mavjud bo'lib, ular lug'at to'plamini kengaytirib boradi. Shuningdek, bu yoshdagi bolalar iboralar (*kosa stol ustida turibdi; sut kosada; u yerda; bu yerda*) ma'nosini to'g'ri tushunish qobiliyatiga ega bo'ladilar va ularni o'z o'rnida ishlata olish ko'nikmasi sekin-asta shakllana boradi

Shunday qilib, 2 yoshga qadam qo'ygan bolalar nutqining o'sishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, "Maktabgacha ta'lim

muassasasida ta'lim-tarbiya dasturi" bolalarda tevarak-atrofdagilar bilan asosiy aloqa vositasi bo'lgan nutqni o'stirishga; bolalarni kattalarga va boshqa bolalarga turli munosabatlar bilan murojaat qilishga undash, savollar bera olishga, o'zining istaklarini va iltimoslarini, ko'rgan-bilganlarini 2 – 3 gap bilan ifodalashga, atrofdagilarning gapiga diqqat bilan quloq solishga, ularning so'z bilan ifodalangan talablarini bajarishga, savollarga (Bu kim?, Bu nima? va hokazo) javob berish qobiliyatini o'stirishga alohida o'rin ajratgan.

Ikki yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish uslubiyotlari

"Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya dasturi"da 2 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha vazifalarni bajarishga yordam beruvchi mashg'ulotlarning ro'yxati berilgan. Ushbu nutqni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar to'rt guruhga taqsimlangan. Bunda mashg'ulotda foydalanish mumkin bo'lgan ko'rgazmali vositalar hisobga olingan. Ko'rgazmali vosita sifatida jonli (mushuk, kuchuk, jo'ja, akvariumdagi baliq, qafasdagi qush va hokazo) va jonsiz (o'yinchoqlar) obyektlar, narsa-buyumlar, o'yinchoqlarning tasviri tushirilgan suratlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Nutqni rivojlantirishda bolani hayvonlar va harakatlanuvchi transport vositalari (avtomobil, tramvay, trolleybus, matorellar va hokazolar) bilan tanishtirish katta ahamiyatga ega. Bu obyektlarni guruh xonasida olib boriladigan mashg'ulotlarda va sayr vaqtida kuzatish mumkin.

Bolalarni jonsiz obyekt bilan tanishtirish sayr vaqtida tashkil etilishi mumkin. Masalan, bolalar bog'chasi binosining tashqi ko'rinishi bilan tanishtirish mashg'uloti quyidagicha o'tkaziladi: (Ushbu mashg'ulot yilning ikkinchi yarmida o'tkaziladi.)

Mashg'ulotning navbatdagi bosqichida o'yin uncha katta bo'lmagan guruh ishtirokchilari – ikki-uchta bola bilan o'tkaziladi. Ular nima qayerda ekanligini ko'rsatishga o'rgatiladi. Masalan, "Mushukcha qani? Kuchukcha qani? Xo'rozcha qani?" Bu yo'l bilan nima qayerda ekanligini topishga o'rgatiladi. Masalan, "Qo'g'irchoqni top, kuchukchani top"; aytilgan narsani (predmetni) tasvirdan topish va uni tarbiyachiga (kattalarga)

uzatish (berish); “Ayiqchani top va uni menga ber. Mushukchani top, uni menga ber” kabi. Bir mashg‘ulotda foydalaniladigan rasmlar soni 6 – 8 taga yetkaziladi. Sekin-astalik bilan bolalarga tanish bo‘lgan narsa-buyumlarning (jonli obyektlar) harakati tasvirlangan rasmlar ko‘rsatiladi. Bolalar endi tarbiyachi-hamshira (kattalar) nutqidagi 2 – 3 so‘zdan iborat bo‘lgan gaplarni eshitadilar va unga taqlid qila boshlaydilar. Masalan, tarbiyachi rasmni ko‘rsatib: “Qaragin, qizcha o‘tiribdi. Bu qizcha esa karavotda uxlayapti. Mushuk sut ichyapti”, deydi. Ushbu mashg‘ulotni qayta o‘tkazganda, bolalarga tanish bo‘lgan rasmdagi tasvirlar bo‘yicha savollar berish kerak: “Salim, bu rasmda nima tasvirlangan? Qo‘g‘irchoq nima qilyapti?”

Tarbiyachi tomonidan hikoya qilib berilgan ertaklar, o‘qib berilgan hikoya va yoddan aytib berilgan she‘rlar, so‘z o‘yinlari, hazil-mutoyibalar bolalarda obrazli nutqni tarbiyalashga yordam beradi. Bolalar nutqida turli intonatsiyalarning shakllanishida, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etishga o‘rgatishda asosiy material hisoblanadi. Bola nutqini rivojlantirish bo‘yicha ishlar mashg‘ulotdan tashqari vaqtda – kundalik tartib daqiqalarida ham amalga oshiriladi. Ovqatlanish, yuvinish, kiyinish vaqtida bolalar turli harakatlarni bajaradilar. Kattalarning nutqi yordamida qoshiqni to‘g‘ri ushlashga, ozoda va tartibli ovqatlanishga, qo‘lini sovunlab yuvishga va sochiqqa artishga, uyqudan oldin yechinishga va hokazolarga o‘rgatiladi. Natijada bolalar juda ko‘p nutqiy namunalarni idrok etadilar va ularning mazmunini tushunib olishga o‘rganadilar. Nutqni tushunish asosida bolada faol nutq shakllanadi.

Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda ta’limiy o‘yin va mashg‘ulotlar, ularga qo‘yiladigan talablar.

Kichkintoy uchun ta’lim shakllaridan biri bu ta’limiy o‘yindir. Ta’limning o‘yin shakli ilk yosh davrida asosiy usul hisoblanadi. Kundalik hayot jarayonida, kundalik tartib daqiqalarida (yuvinish, kiyinish, ovqatlanish va hokazolarda), shuningdek, sayrda, o‘yinlarda bola bilan muloqotda bo‘lish natijasida ularni ko‘p narsalarga o‘rgatish mumkin.

Ammo tarbiyachi tomonidan maxsus tashkil etilgan ta’limiy o‘yin va mashg‘ulotlar ta’limning faol shakllaridan biri bo‘lib

hisoblanadi. Tarbiyachi mashg'ulotlarning bu shakli orqali bolalarning idrokini rivojlantiradi, ular yoshiga mos bo'lgan ma'lumotlarni beradi, ayrim muhim sifatlarni va malakalarni shakllantiradi.

Mashg'ulotning tashkiliy xarakteri ular uchun kundalik tartib daqiqalarida maxsus ajratilgan vaqt tarbiyachiga mashg'ulot mazmunini oldindan o'ylab qo'yishga, bolalar o'yinini tanlashga, hamma bolalarga ta'sir etishga imkoniyat beradi. Tarbiyachi ta'limiy o'yin va mashg'ulotlarni "Maktabgacha ta'lim muassasasining ta'lim – tarbiya dasturi" asosida rejalashtiradi. Agar tarbiyachi ta'limiy o'yin mashg'ulotlarini tashkil etish jarayonida qanday vazifalar hal etilishini aniq tasavvur etsa, u vaqtda o'yindan yaxshi natijalarni kutish mumkin. Ta'limiy o'yin mashg'ulotlari bolalarning aqliy tarbiyasi uchun muhim bo'lgan jarayondir. Mashg'ulot vaqtida bolalarning aqliy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sifatlarni, ya'ni diqqatini bir joyga to'plash malakasi hosil bo'ladi, ko'rsatilgan harakatlarni, aytilgan so'zlarni takrorlash istagi vujudga keladi.

Ta'limiy o'yin mashg'ulotlari orqali bolalar o'z atroflaridagi predmetlar, hodisalar haqidagi ma'lumotlarni yaxshi o'zlashtirib oladilar. Shuni yaxshi esda tutish kerakki, mashg'ulotlar bolalarda yaxshi kayfiyatni vujudga keltirishi lozim. Bolalarda mashg'ulot vaqtida vujudga kelgan yaxshi kayfiyat, quvnoqlik his-tuyg'ulari bolaning ilk yoshdagi davrida nutqning muvaffaqiyatli rivojlanishiga zamin bo'lib, kelgusida tarbiyachi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'limiy o'yinlar va mashg'ulotlarning qiziqarli bo'lishi va nutqni rivojlantirishga oid vazifalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida tarbiyachi quyidagi ta'limiy talablarga amal qilishi kerak:

1. Agar ta'limiy o'yin va mashg'ulotlar reja asosida tashkil etilsa, yaxshi natijalarga erishiladi. Tarbiyachi oldindan "Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya dasturi" dan nutqni rivojlantirishga taalluqli bo'limni yaxshi o'rganib, materialni mashg'ulotlar bo'yicha taqsimlab chiqadi.

Dastlabki mashg'ulotda bolalar narsa-buyumlarning nomini aytmaydilar, balki tarbiyachi aytgan narsalarni ko'rsatadilar, olib

keladilar. Keyingi mashg'ulotlarda esa asta-sekinlik bilan narsa-buyumlarning nomini to'g'ri aytishga, ularning sifatiga bog'liq holda harakatlar bajarishga o'rgatiladi. Shu tariqa, bolalarda sekin-astalik bilan tafakkur, nutq rivojlanadi, tevarak-atrof to'g'risidagi bilimlar boyib boradi.

2. Dasturdagi ish vazifalari va mazmunning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida mashg'ulotlarni takrorlash talab etiladi. Belgilangan dastur vazifalarini guruhdagi hamma bolalar egallashlari zarur.

3. Takrorlashdan keyin ham qiynalayotgan bolalar bilan yakkama-yakka tarzda ishlash. Bu usul guruhdagi hamma bolalar bila ortiqcha qayta takrorlashdan xalos etadi va zerikishning oldini oladi. Mashg'ulotdan keyin, bo'sh vaqtda kattalar mashg'ulot vaqtida materialni o'zlashtirishda qiynalgan bolalar bilan yakkama-yakka tarzda shug'ullanadi. Masalan, kubiklarni ustma-ust terish, qurilgan uyni buzish, uni qayta qurish, shuningdek, o'ynab turib ayrim so'zni yoki tovushlar birikmasini takrorlash va hokazo.

4. Mashg'ulotni emotsional tarzda, ta'sirchan qilib o'tkazish. Mashg'ulotni takrorlash orqali guruhdagi hamma bolalarda mustahkam bilim va malakalarini hosil qilgandan keyin ham, ularda mashg'ulotga bo'lgan qiziqishni saqlash kerak. Kattalar ulardan nimani talab etsa, shularning hammasini bajon-u dil bajarish istagini so'ndirmaslik lozim. Ilk yoshdagi bolalarda hali ixtiyoriy, irodaviy kuch yaxshi rivojlanmagan bo'ladi, boshqacha qilib aytganda, qiziqish uyg'otmagan narsani bajarishga o'zini majbur qila olmaydi.

5. Ta'limiy tamoyillarning asosiylaridan biri – bu ko'rsatmalilikning so'z bilan mos kelishi. Bizga ma'lumki, ilk yoshdagi bolalar atrofini o'rab turgan narsa-buymlarni qo'llariga olib ko'radilar, mumkin bo'lsa, shu narsa-buyumlar bilan o'ynaydilar.

6. Mashg'ulotda bolalarning faol harakat qilishlariga imkon yaratish ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga ijobiy ta'sir etadi. Masalan, tarbiyachi bolalar bilan qafasdagi qushni kuzatayotib, u haqida gapirib beradi, mashg'ulotning oxirida

tarbiyachi bolalardan qushcha qanday uchishini ko'rsatishini so'raydi.

7. Mashg'ulotning davomiyligi. Mashg'ulotning qancha davom etishi bolalarning mashg'ulotdagi faolligiga va emotsional holatiga bog'liq. Agar mashg'ulot davomida ular harakatlanish imkoniyatiga (stulchasidan turib, tarbiyachi aytgan narsa-buyumni olib kelsa) ega bo'lsa, mashg'ulotni 8 – 10 daqiqa davom ettirish mumkin.

8. Mashg'ulot va ta'limiy o'yin to'g'ri tashkil etilgandagina, u muvaffaqiyatli o'tadi. Mashg'ulot va o'yinlar kundalik tartibda ajratilgan maxsus vaqt davomida o'tkaziladi: nonushtadan keyin ertalabki soatda, sayr vaqtida, kunduzgi uyqudan keyin bolalar ovqatlanib bo'lgach, kunduzi ikki marta uxlaydigan kichkintoylar bilan ikkinchi chiniqtirish vaqtida shug'ullaniladi.

9. Bolalarning yoshi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish ham mashg'ulot va ta'limiy o'yinlarni to'g'ri tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Bolalar bog'chasiga hali jamoa hayotiga o'rganmagan yoki sharoitga sekinlik bilan moslashadigan bolalar kelishadi. 1 yoshdan 1 yosh-u 6 oylikkacha bo'lgan bolalarda birgalashib faoliyat ko'rsatish malakasi hali rivojlanmagan bo'ladi. Shuning uchun yilning boshida mashg'ulotlar yakkama-yakka shaklda olib boriladi.

“Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya dasturi”da ilk yoshdagi bolalar nutqini o'stirishga doir vazifalarni amalga oshirish uchun turli o'yin-mashg'ulotlarni o'tkazish taklif etiladi. Bu o'yin-mashg'ulotlarda o'yinchoqlardan, suratlardan, tevarakatrofdagi buyumlardan, jonli obyektlardan keyin foydalaniladi. Quyida bunga bir qancha misollar keltiramiz. 9-12 oylik bolalarning nutqqa tayyorgarlik bosqichlarini rivojlantirish bo'yicha 3 – 5 – 6 bola bilan o'tkaziladigan o'yin-mashg'ulotlar.

“Qo'g'irchoq mehmonga keldi” o'yini

Maqsad: bolalarni qo'g'irchoq bilan tanishtirish, nutqni tushuna olish qobiliyatini rivojlantirish: “qayerda” degan savolga qo'g'irchoqni, uning gavda, yuz qismlarini topib ko'rsatishga o'rgatish, o'zining ko'zlarini, burnini ko'rsata olish ko'nikmasini tarbiyalash.

Material: katta qo'g'irchoq (bolalarga notanish bo'lgan).

Tashkiliy qism: bolalar ko'rpacha solingan gilamcha, palos ustida aylana bo'lib o'tirishadi, tarbiyachi bolalarning o'rtasida o'tiradi.

Mashg'ulotning borishi. Tarbiyachi qo'g'irchoqni xonaga olib kiradi va bolalarga shunday deydi: "Bugun sizlarning oldingizga qo'g'irchoq mehmon bo'lib keldi". Qo'g'irchoq har bir bola bilan qo'l berib ko'rishib chiqadi: "Assalomu alaykum Valijon, Nigoraxon, Salimjon". Tarbiyachi har bir bolaga qo'l uzatib salomlashishlarini ta'kidlaydi. So'ngra qo'g'irchoq qanday yurishini ko'rsatadi. Yurish harakatini ko'rsatayotganida quyidagi so'zlarni aytadi: "Qo'g'irchoq yuryapti. Qo'g'irchoq o'tiribdi". Bolalar qo'g'irchoqning yuz-ko'zlarini ko'rib chiqishadi, og'zini, burnini topib ko'rsatishadi. (Tarbiyachi Qo'g'irchoqning ko'zi qani? Burni qani? deb savol beradi.) So'ngra tarbiyachi bolalardan o'zlarining ko'zlarini, burunlarini ko'rsatishni aytadi, mashg'ulotning oxirida yana "Qo'g'irchoq qani?" degan savolga, ko'p o'yinchoqlar ichidan (oldindan qo'yib qo'yilgan) qo'g'irchoqni qidirib topishadi. Tarbiyachining: Bu qanday o'yinchoq, u qanday yuradi? degan savoliga istalgan o'yinchoqni ko'rsatib, javob berishadi. Xuddi shunday tartibda istalgan o'yinchoq (ayiqcha, kuchuk, quyon va h.k.) bilan mashg'ulot o'tkazish mumkin.

"Qushcha uchib keldi" ta'limiy o'yini.

Maqsad: bolalarni o'yinchoq qushcha bilan tanishtirish; *qushcha, uchyapti, cho'qiyapti* kabi so'zlarning ma'nosini tushunish malakasini rivojlantirish; qushchanning harakatlarini bajara olish malakasini hosil qilish.

Material: qushcha o'yinchog'i. U rezinadan, metalldan, kartondan (qalin qog'ozdan) qilingan hamda burib yurgiziladigan yoki qafasdagi qush bo'lishi mumkin.

Tashkil etish: bolalar gilam ustida doira bo'lib o'tirishadi, o'rtalarida tarbiyachi o'tiradi.

Mashg'ulotning borishi. Mashg'ulotni qiziqarli tashkil etish maqsadida tarbiyachi qushchanning bosh qismini ko'rsatadi va uni yashiradi. "Nima uchib keldi?" degan savol bilan qushchani ko'rsatadi "Bu qushcha, qushcha uchadi", deb o'yinchoqni

kaftlarida ushlab, uning uchishini ko'rsatadi, ya'ni qo'llarini yon tomonga cho'zib, xuddi qushning qanot qoqishidek harakat qilishadi va bolalarga ham shunday harakat qilishni, ya'ni qush qanday qilib qanotlarini silkitishini ko'rsatib berishni aytadi. So'ngra qushchani tumshug'ini qo'li bilan harakatlanib, "Qushcha don cho'qiyapti. Sizlar ham qushcha qanday don choqishini ko'rsating", deydi. Bolalar ushbu harakatni bajarib bo'lishgach, tarbiyachi qushchani kaftida ushlab, "U uchiyapti" deb, uchish harakatini ko'rsatadi. "Qushcha uchib ketdi" deb, uni yashiradi. (Agarda burab yurgiziladigan o'yinchoq qushchadan foydalanilsa, uni burab yurgizib, u qanday qanot qoqayotganligi va "ashula aytayotganligi"ni aytib o'tish mumkin.) Mashg'ulotning oxirida tarbiyachi ikkita qushchani olib shunday deydi:

"Mana qushcha, mana yana qushcha, qushchalar uchishyapti, don cho'qishyapti. Qushlar uchib ketishdi".

"Ajoyib xaltacha ichidagi narsa-buyumlarni ko'rsatish"

Maqsad: o'yinchoqlarning nomlarini bildiruvchi so'zlarni tushunish malakasini rivojlantirish, ayrim harakatlarni bajara olishga, so'z va bo'g'inlarga taqlid qilishga o'rgatish.

Material: ajoyib xaltacha (chiroyli bezalغان), o'yinchoqlar (qo'g'irchoq, buchukcha, mashina).

Tashkil etish: 3 – 4 ta bola gilam ustida (o'rta xontaxta qo'yilsa ham bo'ladi) o'tirishadi, tarbiyachi ularga qarab (qarama-qarshi tomonda) o'tiradi.

Mashg'ulotning borishi. Tarbiyachi bolalarga o'yinchoq solingan xaltachani ko'rsatadi va shunday deydi: "Bu ajoyib xaltacha. Ko'raylik-chi, uning ichida nimalar bor ekan". Qo'g'irchoqning boshini xaltacha ichidan biroz chiqaradi va yashiradi. So'ngra qo'g'irchoqni xaltacha ichidan olib, uning nomini aytadi ("Mana – qo'g'irchoq"), u bilan turli harakatlarni bajarib, bu harakatlarni so'zlar bilan ifodalab boradi. (Qo'g'irchoq kelyapti. Qo'g'irchoq o'tiribdi.) So'ng xalta ichidan kuchukcha o'yinchog'ini oladi va shunday deydi: "Bu kuchukcha. Kuchukcha vovullaydi – vov-vov. Kuchukcha yuguradi". Shu tariqa xaltacha ichidagi boshqa o'yinchoqlarning nomi bilan bolalar tanishtiriladi va turli harakatlar bajarib ko'rsatiladi.

Mashg'ulotning oxirida har bir bolaga mashg'ulotda tanishtirilgan o'yinchoqlardan bittadan berib chiqiladi, bolalar esa o'yinchoqlar bilan bajarilgan harakatlarni takrorlaydilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borishning nazariy asoslari

Tevarak-atrof bilan tanishtirishning ahamiyati, bolalar tomonidan lug'atni o'zlashtirish xususiyatlari. Tevarak-atrof bilan tanishtirish va lug'at ustida ishlash maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarining oldiga qo'yilgan eng muhim vazifalardan biridir. Maktabgacha tarbiya yoshi bolalarning voqelikni faol idrok qiladigan va tevarak-atrofdagi hayotga kirishib ketadigan bir davrdiki, bu davrda ularning so'z boyliklari juda tez o'sib boradi. Tarbiyachi bolalarni tevarak-atrof bilan (narsalar, jonli tabiat hodisalari, ijtimoiy hayot hodisalari) tanishtirar, ularning bilish faoliyatini yo'lga qo'yar va boshqarar ekan, har bir bolaga uning to'plagan tajribasini tartibga solishda yordamlashadi, unga yangi bilimlar beradi, unda qiziquvchanlik va kuzatuvchanlik qobiliyatlarini tarbiyalaydi, o'zini qurshab turgan olamni bilishga bo'lgan qiziqishini o'stiradi.

Bola nutqining taraqqiyoti yening atrofidagi odamlar nutqiga, tevarak-atrofdagi narsa-buyumlarni, ijtimoiy hayot hodisalarini kuzatishiga bog'liq bo'ladi. Yuqoridagi fikrlardan bizga ma'lumki (ilk yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari mavzusida bayon etilgan fikrlar), yangi tug'ilgan chaqaloqlar yig'lash orqali tashqi va ichki muhitdan keladigan signallarga (ochlik, tashnalik, sovuq, biror joyning og'rishi yoki issiqlash va hokazolarga) javob beradi. Bola 2-3 oylik bo'lganda katta kishilarning gaplariga, tevarak-atrofdagi g'ala-g'ovurlarga diqqat bilan quloq soladi, rangli narsalarga qaraydi va ularga nisbatan tovush chiqara boshlaydi.

Bir yoshdan bir yarim yoshgacha bo'lgan bola nutqining xarakterli belgisi shundaki, bola aytadigan so'zlar miqdori juda kam bo'ladi, ya'ni uning faol lug'ati juda tez o'sib boradi. Bu yoshda bola lug'atining boyib borishi tevarak-atrofdagi kishilar nutqini tushunish qobiliyatining o'sishiga bog'liq bo'ladi. Bola

12010/2

o'ziga aytilgan so'zlarni yaxshiroq tushunadigan bo'ladi. Uning sust lug'ati o'sib boradi, o'zi yaxshi gapirmaydi, ammo boshqalarning so'zini ko'proq eshitib, eshitgan so'z va jummalarni o'ziga singdirib boradi va shuning zamirida keyinchalik o'z nutqini yuzaga keltiradi va boyitib boradi. Mana shu xususiyatlarni hisobga olgan pedagog-tarbiyachi bolalar idrok qiladigan nutq, so'z va gaplarning mumkin qadar boy, rang-barang va to'g'ri bo'lishiga harakat qilishi kerakki, bu ularda og'zaki-mantiqiy fikrlash qobiliyatining paydo bo'lishiga ta'sir etishi lozim. Bolada og'zaki-mantiqiy fikrning paydo bolishi esa ularning elementar tushunchalarni (*balandlik, yaxshi, yomon* va hokazolar) o'zlashtirib olishlariga yordam beradi.

Bola bir yoshga to'lganda faol lug'ati tez o'sadi. Bola aytadigan so'zlarning miqdori birdaniga ortib ketadi. Bolaning kattalar nutqiga taqlid qilishi yangi so'zlarni bilib olishida katta ahamiyat kasb etadi. Endi u kattalarning so'zlariga ongli ravishda, uning ma'nosiga tushunib taqlid qila boshlaydi. Ikki yoshga kirganda uning nutqi ma'noli bo'la boshlaydi. Narsalarni o'z nomi bilan atay boshlaydi. Chunonchi, *vov-vov-kuchuk, miyov-miyov-mushuk, chiq-chiq- soat* va hokazolar. Endi bola «Bu nima?, Nomi nima?» degan savollar bera boshlaydi. Bu savollar uning o'ta sinchkovligi, miyasida narsa bilan uning nomi (ya'ni so'z) o'rtasida yangi bog'lanishlar paydo bo'lganligidan dalolatdir.

Dastlabki paytda bola narsalarni bildiruvchi so'zlarni ko'proq ishlatsa, keyinchalik ish-harakatning nomini bildiruvchi so'zlarni ham ishlata boshlaydi. Ikki yoshga to'lgan bolaning so'z boyligi 250-300 taga yetadi. Uch yoshga qadam qo'yishi bilan uning lug'atida fazoviy munosabatlarni bildiruvchi *orqada, yuqorida, pastda, yonda* kabi ba'zi so'zlar paydo bo'la boshlaydi. Uch yoshning oxiriga borganda bola tevarak-atrofidagi kishilarning nutqini tobora mukammalroq tushunadigan bo'ladi, ularning aytib bergan hikoyalarini, kichik she'rlarni, ashula va ertaklarni diqqat bilan tinglaydi, yangi so'zlarni o'zlashtirib boradi. Kattalarga: Buning nomi nima? Nima uchun? Nega shunday? Qayerda? Qayerga ketdi? Qayerdan kelgan? Nimadan yasalgan? kabi savollarni beradi. Shular asosida uch yoshga to'lgan bolaning lug'at boyligi 1000 tadan 1200 tagacha, olti

yashar bolaning soʻz miqdori 3-3, 5 mingtagacha yetadi. Demak, bogʻcha yoshidagi davrda uning soʻz boyligi juda tez ortadi. Bogʻcha yoshida bolaning nutqi miqdor jihatidagina yangi soʻzlar hisobiga boyib qolmay, balki sifat jihatidan ham ancha takomillashadi. Masalan, yasli yoshidagi bolalar juda kam soʻz boyligiga ega boʻlib, ayrim tovushlarni (r-l, sh-s, j-z kabi) yaxshi farqlay olmaydilar. Bogʻcha yoshidagi bolalar esa bunday tovushlarning koʻpchiligini aniq va ravshan talaffuz eta oladilar, soʻzlarni gaplar tarkibida toʻgʻri qoʻllab, toʻgʻri jumlar tuza oladilar. Ammo bogʻcha yoshidagi bolalarning hammasida ham soʻz boylıkları miqdor jihatidan bir xil boʻlmaydi. Soʻz toʻplamining bir xil miqdorda boʻlishi bola tarbiyalanayotgan oila sharoitiga, oila aʼzolarining madaniy saviyasiga, tashqi muhit taʼsiriga bogʻliqdir.

Baʼzi oilalarda bola nutqining oʻsishi bilan maxsus shugʻullanadilar, yaʼni ularga yangi-yangi buyumlarni koʻrsatadilar, ularning nomlarini aytadilar, u bilan turli ish-harakatlarni bajarib koʻrsatadilar, bolaning sanoqsiz savollariga erinmay javob beradilar, oʻzlari bilan koʻchaga aylangani olib chiqadilar, tevarak-atrof, muhit bilan tanishtiradilar. Kitobdagi illustratsiyalar yuzasidan suhbatlashadilar, kichik-kichik sheʼrlar, hikoya va ertaklar oʻqib beradilar va hokazo. Bunday sharoitda tarbiyalanayotgan bolalar lugʻati talab etilgan soʻz miqdoriga ega boʻladi. Ular kelgusi faoliyatga (maktab va undan keyingi faoliyatga) tayyor boʻlishadi, yaʼni yetarli soʻz miqdoriga, nutqning sifat jihatdan takomillashgan darajasiga ega boʻlishadi. Baʼzi oilalarda esa bola nutqining oʻsishiga eʼtibor berilmaydi. Ana shuning natijasida bogʻcha yoshidagi bolalar soʻz boyligi oʻrtasida sezilarli farq koʻzga yaqqol tashlanadi.

O'yin – lug'at ishining eng natijali vositasi

Maktabgacha tarbiya pedagogikasida ishlab chiqilgan nazariya asosida bolalar o'yiniga rahbarlik qilish bolalar xulqini tarbiyalashda muhim o'rinni egallaydi. Ana shu o'yinlarning ko'pchiligidan bolalar nutqini rivojlantirishda ham foydalanish mumkin: jumladan, o'zaro kelishib olish; rol va majburiyatlarini taqsimlash; o'zi nimani bilsa, o'rtog'ini ham shunga o'rgatish va hokazo. Tarbiyachi bolalar o'yiniga rahbarlik qilar ekan, ularning bir-birlari bilan samimiy ohangda, muloyim so'zlashishga o'rgatadi. Shuning uchun ham tarbiyachi bolalar lug'atini va bilimini o'yin jarayonida kengaytirish yo'llarini oldindan puxta o'ylab qo'yishi kerak: o'yinni buyumlar bilan, milliy kiyimlardagi bolalarni tasvirlovchi qo'g'irchoqlar bilan tashkil etish, o'yinga va bolalar nutqiga rahbarlik qilish (tarbiyachining bolalarga o'qib yoki hikoya qilib berishi, o'yin to'g'risida savollar va jamoa bo'lib gapirib berish va hokazo). Bolalarning rolli o'yinlariga, ular nutqiga rahbarlik qilishda qanday usullardan foydalanilsa, boshqa o'yinlarda ham shu usullarda foydalaniladi.

Bolalar lug'atini boyitish, ularning ijodiy faoliyatlarida tasviriy san'at bilan tanishish tasviriy faoliyat mashg'ulotlari jarayonida ham amalga oshiriladi. Masalan, tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalar ranglarning nomlaini, ularning farqlarini, materiallarning nomlarini (*yelim, loy, plastilin, bo'yoq* va hokazo), tasviriy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan (*bo'yash, botirish, qirqish, yasash, rasm solish*), materiallarning sifatiga doir (*oq rangli qog'oz, rangli qalamlar* kabi) maxsus so'zlarni o'zlashtirib oladilar. Teleko'rsatuvlarni, kinofilmlarni tomosha qilish bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi, ular uchun notanish, yangi bo'lgan so'zlarning tushunarli bo'lishiga yordam beradi. Ayniqsa, dramalashgan o'yinlar, qo'g'irchoq va stol teatrlari, ertaliklarda, turli bayramlarda, bolalar konsertlarida ishtirok etishlari ularning lug'atlarini faollashtirishga yordam beradi.

Ona tili mashg'ulotlarida nutq ustida ishlash tarbiyachining asosiy vazifasi bo'lib, bu vazifalarni maqsadli amalga oshirishda u bir qancha usul va uslubiyotlardan foydalanadi. Shuningdek, tarbiyachi bolalar bilan oddiy matematik tasavvurlarni tarkib

toptirish, jismoniy tarbiya, musiqa va boshqa mashg'ulotlarni tashkil etadi. Bu mashg'ulotlarda bolalar sanashga o'rganadilar, vaqt va uning qismlarini, geometrik shakllarni, narsalarning o'lchamini, oddiy matematik tasavvurlarni bilib oladilar, loy va plastilindan har xil buyumlar yasash, rasm chizish (tasviriy faoliyat mashg'uloti), ashulalar, raqslar (musiqa), gimnastika mashqlari, umumrivojlantiruvchi mashqlarni bajarishga (jismoniy tarbiya) o'rganadilar. Asosiy dastur vazifalari bilan bir qatorda, lug'atni boyitish va faollashtirish vazifasi ham kiritiladi. Masalan, oddiy matematik tasavvurlarini o'stirish mashg'ulotlarida bolalar geometrik shakllarning nomlarini: *uchburchak, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak, oval, doira* va boshqalarni; vaqt tushunchalarini: *ertalab, kunduzi, kechqurun, kechasi, sahar, shom, xufton*; o'lchamlarning nomlarini: *katta, kichik, uzun, qisqa, baland, past* va hokazo; fazoviy tushunchalarni: *pastda, balandda, yonda, orqada, oldinda* va son tushunchalarini bilib oladilar. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida esa harakat nomlarini, masalan, *yurish, o'tish, kelish, ketish, kirish; qadam qo'yish, qadam tashlab o'tish; yugurish, chopish, yugurib boorish, sakrab-sakrab o'tish, tirmashib tushish* va hokazolarni bilib oladilar va ularni o'z nutqlarida ishlatishga o'rganadilar. Shunday qilib, bolalar bog'chasida lug'at ishi turli xildagi vositalar yig'indisining bolalarga ta'sir etishi asosida amalga oshiriladi.

Ta'limiy (didaktik) o'yinlarda lug'at ishi

Ta'limiy o'yinlar bolalar lug'atini faollashtirishning asosiy uslubiyotlaridan (metodlaridan) biridir.

Ta'limiy o'yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg'ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Bolalarning aqliy faoliyatlarini kuchaytiradi, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlar uchun imkoniyatlar yaratib beradi.

Ta'limiy o'yin bolalarning tevarak-atrof, ijtimoiy hayot to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo'llay bilishga o'rgatadi, fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy

kuchlarini, sensor jarayonini rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi. Har bir ta'limiy o'yin o'zining dastur mazmuniga ega. Bu "Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya dasturi" da o'z aksini topgan. Masalan:

1) buyumlar, ularning nomi, rangi, shakli, hajmi, sifati to'g'risida bilimlar berish;

2) mehnatning har xil turlari va uning kishilar hayotidagi roli to'g'risidagi bilimlar;

3) tabiat voqealari, narsalar, buyumlar, yil fasllari to'g'risidagi bilimlar;

4) dastlabki matematik tushunchalar: son, sanoq, kattalik, shakl, vaqt va fazoviy tushunchalar berish. Ta'limiy o'yinlar, ularning ta'lim-tarbiyaviy vazifasi, mazmuni, turlari har bir yosh guruhining o'ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda, bu o'yinlarning tutgan o'rni va vazifasi, mazmunli o'tkazish uslublari "Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi" da belgilab berilgan. Masalan, 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar bilan o'tkaziladigan ta'limiy o'yinlardan asosiy maqsad – bolalarni ranglarni bir-biridan farqlashga va nomini aytishga o'rgatish, har xil o'lchamlarning (katta, kichik) shakllarini bilishga, ko'rib va eshitib idrok etish, diqqatni, mayda harakatlarni o'stirishga yordam beradigan, lug'atini boyitadigan, faollashtiradigan o'yinlar o'tkaziladi. Masalan, "Juft kartochkalar", "Kattalar va kichiklar", "Qo'g'irchoqni sayrga olib chiqish uchun kiyintiramiz", "Qo'g'irchoqni cho'miltiramiz", "Bu nimaning ovozi?", "Xaltachada nima bor?" va boshqalar.

Ikkinchi kichik guruhda o'tkaziladigan ta'limiy o'yinlar narsalarning rangini aytish va ularning rangiga qarab ajratishga, katta-kichikligiga qarab farqlashga va nomlarini to'g'ri aytishga o'rgatish maqsadida o'tkaziladi. Ushbu guruhda Y. I. Tixeyeva tomonidan ishlab chiqilgan qo'g'irchoqlar bilan o'tkaziladigan ta'limiy o'yinlar o'tkaziladi. Masalan, "Qo'g'irchoqni cho'miltirish" (ustki va ichki kiyimlarning, cho'miltirish uchun zarur bo'lgan buyumlarning nomlarini bilib olish uchun), ko'rpa, yostiqlarni, harakat bilan bog'liq so'zlarni (to'shak, ustini yopib qo'yish, yotqizish va hokazolarni bilib olish uchun), "Qo'g'irchoqni ovqatlantirish" (idish-tovoqlarni, harakatlarning

nomlarini bilib olish uchun), “Yangi qo‘g‘irchoqni kutib olish” (kiyim-kechaklarning nomlarini mustahkamlash uchun).

O‘rta guruhda o‘tkaziladigan ta‘limiy o‘yinlardan maqsad – turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatiladigan materiallarning nomlari (yog‘och, temir, chinni, plastmassa) va ularning xossalarini bilib olish, narsalarning tashqi ko‘rinishiga qarab bir-biriga taqqoslash, guruhlarga ajratishga o‘rgatish. Masalan, “Kimda qanday buyum?”, “Yangi uyga ko‘chamiz”, “Nima o‘zgardi, top” va boshqalar.

Katta guruhda esa ta‘limiy o‘yinlar bolalarning kuzatuvchanligini, narsalarni sinchiklay bilish, bir-biriga taqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni (rangi, shakli, katta-kichikligi, materialini) aytib bera olish malakalarini tarbiyalash. Biron hayvon, o‘simlik, transport haqida so‘ralganda ularning nomini topa olish malakasini o‘stirish, buyumlarning umumiy belgilariga qarab guruhlarga bo‘lish qobiliyatini rivojlantirish, so‘z boyligini faollashtirish va to‘ldirish maqsadida o‘tkaziladi. Masalan, “Shaklga qarab tanla”, “Kimga nima kerak?”, “Yil fasllari”, “Kimga nechta?”, “Qizil, sariq, ko‘k rangdagi narsalarning nomini atr”, “Tasvirga qarab top”, “Xarid uchun do‘konga”, “Tez javob ber” va boshqalar.

Maktabga tayyorlov guruhida ta‘limiy o‘yinlar bolalarda kuzatuvchanlikni, ziyraklik, aqliy vazifalarni mustaqil hal qilish, narsalarni turkumlarga (guruhlarga) ajratish, ranglar va ulardagi nozik ayirmalarni bir-biridan farqlashga o‘rgatish maqsadida o‘tkazish nazarda tutilgan. Masalan, “Dengiz to‘lqinlanmoqda”, “Qora va oq”, “Qaysi narsani ko‘ngilda o‘ylab qo‘ydingiz”, “Har bir qushni o‘z joyiga”, “Likopchalarga piyolalarni tanla”, “Rangli loto”, “Buyumlarning rangini aniqlaymiz” va hokazolar.

Yuqorida bayon etilgan barcha guruhlardagi ta‘limiy o‘yinlarning dastur mazmuni va vazifalarini amalga oshirish natijasida bolalar lug‘ati faollashtiriladi va to‘ldiriladi. Ta‘limiy o‘yinni maqsadga muvofiq tarzda o‘tkazishda tarbiyachi asosiy o‘rin egallaydi. U o‘yin jarayonini jonli tashkil etishi, unga bolalarni qiziqitira olishi kerak. Buning uchun oldindan kimdan nima haqida so‘rashni belgilab oladi, o‘yinning yangi variantlarini kiritadi, nutqining rivojlanishi bo‘yicha kuchli va kuchsiz bolani

juft qilib qo'yadi, mashg'ulotda hazil-mutoyibalardan, bolalarning faol harakat qilishlaridan foydalanadi. O'yin sur'ati o'rtacha bo'ladi. Chunki bu o'rgatuvchi o'yin bo'lib, bolalarning bilimlari va lug'atlari mustahkamlanadi. Tarbiyachi oldindan belgilab qo'yilgan so'zlarni faollashtirishga erishish maqsadida, bolalar javobining aniqligiga diqqatni yo'naltiradi. Ta'limiy o'yinda hamma bolalarning faol ishtirok etishlarini ta'minlash mumkin (o'yin davomida jo'r bo'lib aytish, ashula aytib berish, buyum haqidagi topishmoqni eslash kabi topshiriqlar berib boriladi). O'yin oxirida xulosa qilish, o'yinni baholash shart emas. Tarbiyachi shunday deyishi mumkin: "Kelgusi safar boshqa o'yinchoqlar bo'ladi, balki bizning mashg'ulotimizga ayiq mehmon bo'lib kelar".

Lug'at ishi uchun ushbu ta'limiy o'yinlardan foydalanish mumkin: "Top, nima o'zgardi?" o'yini. Bu o'yinning bir qancha variantlari mavjud. Bu topshiriqning murakkabligiga bog'liq bo'ladi. 2 – 3 yoshli bolalar bilan o'tkaziladigan o'yinning oddiy turida bolalar qarshisida turgan buyumlarga yangi buyumlar qo'shiladi; yana bir turida buyumlardan biri olib qo'yiladi; ancha murakkab turida buyumlardan biri yangi buyum bilan almashtiriladi yoki o'rni almashtiriladi. Bu o'yinda ot, son, sifat, ravish qo'shimchalari faollashtiriladi. Masalan, qalamlar qutida edi, endi quti ustida; ikkita uzun tasmalar bor edi, endi bittasi uzun, bittasi esa kalta, o'ng tomondan quyon o'tirgan edi, endi qo'g'irchoq o'tiribdi; qo'g'irchoq ro'molda edi, endi do'ppida. Bu o'yinning asosiy vazifasi bolalar tomonidan beriladigan javob uchun aniq so'zlarni tanlashdir. Shuning uchun tarbiyachi bu o'yinda chegaralangan miqdordagi (2 tadan to 5 tagacha) o'yinchoqlardan foydalanadi va ozgina o'zgartirish kiritadi (1 – 2 ta o'yinchoqni).

"Kimda qanday buyum?". Bu o'yin 5 – 7 yoshli bolalar bilan o'tkaziladi.

Maqsadi: 1. Nomi bir xil bo'lgan ikkita buyumni bir-biriga taqqoslashga, buyumlarni taqqoslash jarayonida ularning eng muhim belgilarini aytishga o'rgatish; kuzatuvchanligini rivojlantirish.

2. Buyumlarning detallari va qismlarning nomlarini bildiruvchi otlar, rangi va shaklini belgilovchi sifatlar, ravish va qo'shimchalar hisobiga bolalarning lug'atini boyitish. Buyumlarning sifatlarini va eng xarakterli tomonlarini bildiruvchi so'zlardan aniq foydalanishga o'rgatish.

O'yin uchun material. Bir-birlaridan bir nechta belgilari va detallari bilan farq qiluvchi buyumlarni tasvirlovchi suratlar jufti:

1) rangi, kattaligi, shakli, teshiklari soni bilan farq qiluvchi 2 ta tugmacha ;

2) rangi, shakli va chizilgan rasmi bilan farq qiluvchi 2 ta likopcha (tarelka);

3) gavdasining shakli, uzunligi qanotining, demining rangi bilan bir-biridan farq qiluvchi ikkita baliq;

4) yo'l-yo'l va katakli, yenglari uzun va qisqa, bittasidagi cho'ntak bitta va yuqori qismiga, ikkinchisining cho'ntagi ikkita va pastki qismiga o'rnatilgan 2 ta ko'ylak;

5) andazasi va tikilgan gullari bilan farq qiluvchi 2 ta fartuk;

6) shakli va rangi bilan farq qiluvchi 2 ta chelakcha va boshqa buyumlar: ip kalavalari, sharflar, tuflilar, qayiqalar, yengil mashinalar va hokazo.

O'yin mashqining borishi. Tarbiyachi bolalar oldiga 2 – 3 juft buyumlar tasviri tushirilgan suratlarini qo'yib chiqadi va shunday tushuntiradi: “Har bir juft suratda bir xil nomdagi buyumlar tasvirlangan: ko'ylaklar, baliq, fartuklar va boshqalar. Ammo bu buyumlar bir-biridan nimasi bilandir farq qiladi. Hozir shular haqida gaplashamiz. Bitta buyum haqida men gapirib beraman, xuddi shunday ikkinchi buyum haqida men kimni chaqirsam, shu bola gapirib beradi. Buyumlar haqida navbatmanavbat shunday gapirib beramiz. Agar men o'zimdagi buyumning rangini aytsam, siz ham oldingizdagi buyumning rangini aytasiz, agarda men buyumning qanday shaklda ekanligini aytsam, siz ham buyumingizning shaklini aniqlab aytishingiz kerak”. Bir bolani chaqirib, unga ko'ylak haqida gapirib berishni taklif etadi.

T a r b i y a c h i. Mening qo'limdagi suratda ko'ylak tasvirlangan.

B o l a . Mendagi suratda ham ko'ylak tasvirlangan.

T a r b i y a c h i. Mendagi ko‘ylakning yenglari uzun. U qish, kuz fasllari uchun mo‘ljallangan.

B o l a . Mendagi ko‘ylakning yenglari katta, bahor va yoz fasllari uchun mo‘ljallangan.

T a r b i y a c h i. Mendagi ko‘ylak katak-katak matodan.

B o l a . Meniki yo‘l-yo‘l.

T a r b i y a c h i. Ko‘ylakning bitta cho‘ntagi bor, u ko‘krakning chap tomoniga o‘rnatilgan va h.k.

O‘yindan o‘rta guruh bolalarni hikoya qilishga o‘rgatishda, bola bilan yakkama-yakka ishlashda ham foydalaniladi.

Tarbiyachi boshqa bir bolaga birgalikda baliq haqida gapirib berishni taklif etadi.

T a r b i y a c h i. Mening balig‘im qizil rangda.

B o l a . Mening balig‘im ko‘k rangda.

T a r b i y a c h i. Mening balig‘imning dumi uzun.

B o l a . Mening balig‘imning dumi kalta.

Shu tariqa boshqa buyumlar ham taqqoslanadi. Yuqorida bayon etilgan ta‘limiy o‘yinlardan tashqari bolalar lug‘atini faollashtirishga yordam beruvchi buyum yoki suratlar bilan tashkil etiladigan juda ko‘p o‘yinlar mavjud. Masalan, “Nima bir xil, nima har xil?”, “Kimga nima kerak?”, “Do‘konda”, “Sayohat” va hokazo. Ta‘limiy o‘yinlardan tashqari ko‘rgazmali qurolsiz o‘tkaziladigan so‘zli mashq va o‘yinlar o‘tkaziladi. So‘zli o‘yin mashqlarining maqsadi boshlovchining (o‘yinni olib boruvchining) javobiga tez va aniq so‘z topib aytishdir. Bu mashq va o‘yin katta guruhlarda o‘tkaziladi. Mashqlar qisqa muddatli (5 – 10 daqiqali) bo‘lib, nutq o‘stirish mashg‘ulotining bir qismi sifatida rejalashtiriladi. Dastlabki mashg‘ulotda o‘yin sekinlashgan sur‘atda o‘tkaziladi, chunki tarbiyachi bolalar javobini tez-tez to‘g‘irlashiga to‘g‘ri keladi, kerakli so‘zlarni aytib beradi, tushuntiradi.

Keyinchalik bu mashq o‘yin shaklini oladi, bunda endi o‘yinchilar xato qilganlari uchun o‘yindan chetlashtiriladi, aksincha, yaxshi javoblari uchun rag‘batlantiriladi. Bunday o‘yinlarda o‘yin boshlovchi koptok yoki ro‘molchadan foydalanib, o‘yin ishtirokchilaridan biriga javob berish uchun uni otadi. O‘yin boshlovchi rolini avval tarbiyachi bajaradi, o‘yin

takroran o'ynalganda esa boshlovchi bolalardan tayinlanadi. Bu mashq va o'yinlar tarbiyachidan uzoq tayyorgarlikni talab qilmaydi, u juda osonlik bilan nutq o'stirish mashg'ulotining tarkibiga kiritiladi. Masalan, "Kim nima qiladi?" mashqi (fe'llarni faollashtirish uchun)da: *oshpaz – pishiradi, qovuradi, qaynatadi; shifokor – davolaydi, issiq o'lchagich (gradusnik) qo'yadi, tekshiradi* va hokazolar. "Buni kim bajaradi?" (otlarni tanlash uchun): *mashinani boshqaradi – haydovchi; poyezdlarni boshqaradi – mashinist; ko'chani supuradi – farrosh* kabi. "Buni nima bilan bajaradilar?": *yozadilar – qalam, ruchka bilan; chizadilar – qalam, mo'yqalam, bo'r bilan*. "Aniqlovchini tanla" mashqida bolalar buyumning belgisini aytadilar. Masalan, *olma pishgan, qip-qizil, dum-dumaloq. Sochiq oppoq, uzun, toza* va boshqalar. "Ikki buyumni ayt, biri ikkinchisidan balandroq (pastroq, torroq, kaltaroq) bo'lsin" degan mashq ancha qiyin hisoblanadi. Ayniqsa, bolalar lug'atini kengaytirish va faollashtirish, buyumlarni guruhlashga o'rgatuvchi mashqlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Masalan, *divan, stol, stul – jihoz (mebel); palto, kamzul, chopon – kiyim* va hokazo. So'zli o'yinda tarbiyachining tushuntirishi asosiy o'yinni egallaydi. O'yin uchun so'zlarni to'liq tanlash, o'yinni olib boruvchi uchun topshiriq va o'ynovchining so'zi muhim ahamiyat kasb etadi, shuning uchun bu mashq va o'yinlarning ishlanmasini batafsil yozish tavsiya etiladi. Ishlanmada (konspektda) bir qancha muddatli mashg'ulot uchun sekin-astalik bilan murakkablashib boruvchi so'z materiali (bir mashg'ulot uchun 5 – 10 ta so'z) tanlab olishi kerak. Bu tarbiyachiga har ehtimolga qarshi, zaruriyat tug'ilganda ma'lum bo'lgan so'zlarni aytish imkonini beradi (masalan, qiynalgan bolalar uchun). O'yin uchun tanlangan so'zlar ro'yxatini yod olgan ma'qul. Bu kerakli ritmni saqlashga yordam beradi. O'yinda topshiriq birdaniga hamma bolalarga beriladi, so'ngra javob berish uchun bir daqiqali sukut saqlanadi. Bir bola yoki bir necha bola navbatma-navbat javob berish uchun chaqiriladi.

Tarbiyachi bolalar javobini baholash uchun sekin-sekin hamma bolalarni jalb etishni boshlaydi. So'zli o'yinlarni o'tkazish tarbiyachidan bolalarni mashg'ulotga alohida tayyorlashni (tashkil

etishni) talab etmaydi. Bolalar doimiy o'tiradigan joylarida o'tirishlari mumkin, tarbiyachi esa bolani ismi bilan yoki ko'z qarashi bilan chaqirishi, keyinchalik esa bolaga ko'ptokni yoki qum to'ldirilgan xaltachani irg'itadi. Agar sharoit to'g'ri kelsa, bolalarni doira shaklida turg'izib, o'yinni tashkil etish mumkin. Tarbiyachi so'zli o'yinlarni bolalarning maishiy faoliyatlariga kiritishi, o'yinni o'tkazishdagi bolalar tashabbusini rag'batlantirishi, vaqt-vaqti bilan kalendar (taqvimiy) ish rejasiga kiritishi, tanish so'zli o'yinlarni mashg'ulotdan so'ng rejalashtirishi, uni sayr vaqtida, zalda, guruh xonasida qulay vaqtlarda o'tkazib turishi kerak. Shunday qilib, yuqorida ko'rib o'tirgan mashg'ulot turida bolalarda so'zlarning xarakterli tomonlarini tushunib olish shakllanadi, ularning fikr yuritishlari rivojlanadi.

Rusiyzabon bolalarni o'zga tilga o'rgatishning didaktik talablari

Bolalarni o'zga tilga o'rgatishda tilni o'zlashtirishga ehtiyoj va qiziqish, intilish uyg'otish lozim. Nutq faoliyati qaysi tilda bajarilishidan qat'iy nazar, til o'rganishning muvaffaqiyati – bolalarning ichki faolligi, ularning o'z fikrini o'zbek tilida ifoda etishga intilishi va qiziqishidir.

Muloqotga ehtiyojning borligi yangi o'quv materialini tushunib olish va eslab qolishda katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyat jarayonida ularda bunday ehtiyoj paydo bo'lishiga harakat qilish kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'zbek tiliga o'rgatishda ma'lumdan noma'lumga, o'zlashtirishda material qaytarilishini va mustahkamlanishini ta'minlash, ta'lim va tarbiyani uzviy bog'lash kabi umumdidaktik talablarga ham amal qilish zarur.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha tarbiya konsepsiyasida ta'kidlanishicha, maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim va tarbiya bolaning asosiy faoliyati bo'lgan o'yin tarzida olib borilishi zarur. Shu bois rusiyzabon bolalarni o'zbek tiliga o'rgatishda o'yinning ahamiyati kattadir.

O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi natijasida respublikamizning boshqa tillarda so'zlashuvchi aholisiga bu tilni o'rgatish muammolari tug'ildi. Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan konsepsiya asosida rusiyzabon bolalarga o'zbek tilini o'rgatishni maktabgacha yoshdan boshlandi. O'zbek tilini bolalarning o'z ona tilidagi nutqi asosan shakllanib bo'lgan vaqtda, ya'ni besh yoshdan boshlab o'rgatishga mo'ljallangan. Bunda o'zbek tili mashg'ulotlarining asosiy maqsadi – rusiyzabon bolalarni og'zaki o'zbekcha nutqni tushunishga va o'zbek tilidagi so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rgatishdir.

O'zbek tiliga o'rgatish, asosan, mashg'ulotlar shaklida haftada 2 marta, iloji boricha kunning birinchi yarmida o'tkaziladi. Har bir mashg'ulot katta guruhda 25 – 30 daqiqa davom etadi. O'zbek tili mashg'ulotlari samarali bo'lishi uchun har bir guruhdagi bolalar soni 12 – 15 tadan oshmagani ma'qul. Mashg'ulot uchun tavsiya etiladigan topshiriqlar mazkur yoshdagi bolalarning aniq imkoniyatlarini hisobga olgan holda tuziladi. Mashg'ulotlarni o'tkazishda bolalarni yarim doira shaklida joylashtirilsa yaxshi bo'ladi. Mashg'ulotlar uchun tanlangan manbalarning mazkur yoshdagi bolalar uchun qiziqarli bo'lishi bilan bir qatorda ularning kundalik muloqoti uchun zarurligi hisobga olinadi.

Nutq faoliyatining turlari bo'yicha mashg'ulotlar mazmuni quyidagichadir:

Bolalarni talaffuzga o'rgatish

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'zbekcha nutqqa o'rgatishda o'zbekcha tovush va tovush birikmalarini to'g'ri eshitish orqali ajrata bilish va talaffuz qilishga o'rgatish asosiy maqsadlardan biridir.

Mashg'ulotlar jarayonida hamda mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda bolalarda o'zbek tiliga xos tovushlarni ham alohida, ham so'z tarkibida bilish, ularni rus tilidagi shunga o'xshash tovushlardan farqlay olishi, o'zbekcha talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Bu ish maxsus o'yinlar orqali turli hayvon va parrandalarning ovozlari, qo'ng'iroq, transport vositalarining, tabiat hodisalarining tovushlariga taqlid qilish yo'li bilan amalga oshiriladi.

O'yinlar jarayonida bolalar e'tiborini har bir tovushni talaffuz qilishda lab, til, og'iz harakatiga tortish lozim. Kichkintoylar so'z va gapning ma'nosiga urg'u va ohangning ta'sirini ham tushunib borishlari kerak.

O'zbekcha tovushlar talaffuzi ustida ishlashda **q, o, g', h, j** tovushlari mashqiga alohida e'tibor berish zarur. Masalan, **q** tovushining to'g'ri talaffuzi ustida ishlash mashg'ulotini quyidagicha tashkil etish mumkin:

1. **Q** tovushi ishtirok etgan so'zlar bilan tanishtirish.
2. Tanlangan so'zlarning talaffuzini mashq qilish.
3. **Q** va **k** tovushlarining bir-biridan farqini aniqlash.
4. **Q** va **k** tovushlari ishtirok etgan so'zlarni talaffuz qilish.

Har bir tovush yoki tovushlar birikmasi talaffuzi bo'yicha ishlar muntazam olib boriladi. Bunda ushbu tovush yangi o'rganilayotgan so'z tarkibiga kiritiladi. Shunday qilib, tovush va tovushlar birikmasini to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish bilan birga so'z boyligini oshirish ishi ham olib boriladi.

Lugʻat boyligini oshirish

Bolalarning soʻz boyligini oshirish, asosan, maxsus tizimdagi mashgʻulotlar jarayonida amalga oshiriladi. Ikki yil mobaynida bolalar jami 500 ga yaqin soʻzni oʻzlashtiradilar. Bu soʻzlar amaliy zaruriyat, nutqda takrorlanish, ehtiyoj, qiziqish va muloqot mavzulariga mos ravishda tanlangan. Ushbu soʻzlar mavzular boʻyicha quyidagicha taqsimlanadi: birinchi oʻquv yilida – “Tanishuv”, “Oʻyinchoqlar bilan harakat”, “Oʻyinchoqlar”, “Bosh kiyim va poyabzal”, “Oila”, “Ranglar”, “Hayvonlar va parrandalar”, “Birdan oʻngacha sanoq”, “Meva va sabzavotlar”, “Idishlar”, “Oziq-ovqatlar”; ikkinchi oʻquv yilida – “Tana qismlari”, “Bizning uy”, “Mening kun tartibim”, “Oʻndan yigirmagacha sanoq”, “Maktab”, “Bizning shahar” (qishloq), “Yil fasllari”, “Bayramlar”, “Bizning vatan” mavzulari boʻyicha soʻz va iboralarni oʻzlashtiradilar.

Birinchi oʻquv yilidagi mavzular boʻyicha 250 tacha soʻz, ikkinchi yilda ham shuncha soʻzni oʻzlashtirishlari moʻljallangan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ikkinchi tilga oʻrgatishda har bir mashgʻulotda oʻrta hisobda toʻrtta yangi soʻz bilan tanishtiriladi. Bu miqdor turli omillar tufayli oʻzgarishi mumkin. Avvalo, soʻzlarni esda saqlab qolishni tashkil etish metodikasi hamda oʻrganilayotgan yangi soʻzlarning maʼno jihatdan oʻzaro farqlarini oʻzlashtirish zarur.

Yangi soʻzlar ustida ish olib borish bir necha bosqichdan iborat: yangi soʻzlarni lugʻat tarkibiga kiritish; ularni faollashtirish; qancha soʻzlarning oʻzlashtirilganini aniqlash; bogʻlanishli nutqda ishlata olish; turli nutq qurilmalarida soʻzlarning qoʻllanishini faollashtirish.

Yangi soʻzlar koʻrgazmali qurollar, atrofdagi aniq predmetlar, buyumlar, suratlardan keng foydalanish asosida oʻrgatiladi. Ularni namoyish qilish jarayonida nomlari bir necha marta aniq qilib aytiladi. Oʻqituvchidan soʻng bolalar ham ikki-uch marta qaytaradilar. Shunday qilib, oʻzga tildagi yangi soʻzni eshitib qaytarish bilan birga shu soʻz orqali ifodalangan narsa-buyumni koʻradilar. Bola narsa-buyum bilan uning nomi orasidagi bogʻlanishni aniqlaydi. Koʻrgazmali qurollar yordamida

o'zlashtirib bo'lmaydigan so'zlar (**chiroyli, issiq, sovuq, mazali, yaxshi, toza**) ona tilidagi tarjimasini orqali o'zlashtiriladi.

Yangi so'zlar o'yin jarayonida bolaning kundalik hayotida qiladigan harakatlari, buyumlar bilan harakatlarni bildiruvchi so'zlari, o'qituvchining bolalarga, bolalarning bir-biriga qilgan iltimos, buyruqlari orqali o'zlashtiriladi va lug'atiga kiritiladi.

Bolalarning topshiriq va buyruqlarni tushunib, ularni bajarish bilan bog'liq bo'lgan, tinglangan ertak va hikoyalar, topishmoqlar, yodlangan she'r, ashula va qo'shiqlar, tomosha qilingan multfilmlar vositasida tanishgan so'zlari ularning passiv lug'atini tashkil etadi. Bu lug'atning hajmi faol lug'atga nisbatan ancha katta bo'ladi.

Yangi so'zlarni o'rganish jarayonida bolalarning nutq tajribasida uchramagan, ko'pincha o'zbekcha turmush tarziga oid bo'lgan narsa va hodisalar haqida tushuncha va tasavvurlar shakllanadi (masalan, xontaxta, nimcha, sumalak, navro'z kabi).

So'z ustida ishlash jarayonida yana quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- har xil ish turlarini tashkil etishda ma'no jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan bir guruh so'zlardan kerakli so'zni tanlashga o'rgatish;

- yangi so'zlarni eshitib tushunib, faol qo'llashni muayyan izchillikda amalga oshirish;

- bolada o'zbekcha so'zlarni tushunish, shuningdek, o'z fikrini, niyatini bildirish maqsadida ushbu so'zlarni turli vaziyatda qo'llash ehtiyojini uyg'otish.

Mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda rusiyzabon bolalar bilan ish olib borish

Bolalar o'zbek tilini muomala vositasi sifatida o'zlashtirishlari uchun o'qituvchi mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda (kundalik muloqotda, sayr-sayohatlarda, ovqatlanish paytida, yuvinish vaqtida, bayramlarga tayyorlanishda, o'yin va mehnat faoliyatlarida) ham ish olib borishi kerak.

Mashg'ulotlardan tashqari olib boriladigan ish ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Mashg'ulotlardan tashqari paytlarda bolalarni o'zbekcha nutqqa o'rgatish vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolalarda o'zbek tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishni shakllantirish. Bu tilning respublika xalqlari va bolalar hayotida tutgan o'rni hamda ahamiyatini tushuntirish.

2. Bolalar so'z boyligini oshirish hamda nutqiy malaka va ko'nikmalarini mustahkamlash va faollashtirish.

3. Kichkintoylarni o'z yoshiga va bilim doirasiga mos o'zbekcha she'r, qo'shiq va ertaklar bilan tanishtirish, shu yo'l bilan ularning passiv lug'atini boyitib borish.

4. Bolalar bilan yakkama-yakka ishlab, ularning nutqini takomillashtirishda har birining layoqatiga qarab ish tutish.

Mashg'ulotlardan tashqari vaqtda bolalarni o'zbek tilidagi radio va televidenie eshittirishlari-ko'rsatuvlarini, jumladan, bolalar uchun namoyish etiladigan "Oqshom ertaklari" ko'rsatuvi haqida suhbat uyushtirish mumkin. Masalan, o'qituvchi bolalar bilan ular tinglagan ertakning qisqacha mazmuni haqida gaplashishi mumkin. Shunda bolalarda o'zbek tilini o'rganish qiziqarli ekani va zarurligi xususida tushuncha hosil bo'ladi.

Mashg'ulotlardan tashqari vaqtda o'tkaziladigan jismoniy daqiqalar va oddiy harakatli o'yinlarning o'zbek tilida olib borilishi ham bolalarda ushbu tilga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Bunday ish turlari jarayonida bolalar o'zbek tili bo'yicha bilimlarini mashg'ulotlardan tashqari muomala sharoitida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shuni ham aytish kerakki, vaqti-vaqti bilan bolalarga qo'g'irchoq teatrini namoyish qildirish ham yaxshi natija beradi.

Bunda o'zbek tilidagi kichik-kichik ertaklar yoki ertaklardan parchalar sahnalashtiriladi. Bu ishni avval o'qituvchi, keyinchalik esa bolalarning o'zlari ham tarbiyachi rahbarligida sahnalashtirishlari mumkin. Bu ishda quyidagi asosiy mezonlarni ko'zda tutish lozim:

- nutq materiali bolalarning yosh xususiyatlariga va nutq layoqatiga mos bo'lishi kerak;

- bolalarda qiziqish uyg'otishi lozim;

- mo'ljallangan ish turlari mashg'ulotlarda o'tilayotgan mavzular bo'yicha o'rganilayotgan so'z va nutq qurilmalari bilan bog'liq bo'lishini ko'zda tutish darkor.

Shunday qilib, mashg'ulotlardan tashqari vaqtda o'qituvchi bolalar bilan har xil ish turlaridan: o'yinlar, jismoniy daqiqalar, ertak va topishmoqlar, she'r va qo'shiqlar ustida o'zbek tilida ish olib borib bolalarning o'zbekcha nutqini faollashtirishi mumkin.

Ertaklar

Rusiyzabon bolalarni o'zbekcha nutqqa o'rgatishda ertaklar ustida ishlash yaxshi vosita bo'la oladi. Chunki bola tabiatga yaqin, uni yangi olamga olib kiradi. Ertak tinglab, bolalar fikran undagi hamma voqea va hodisalarni chuqur his etadilar, ertak qahramonlari bilan harakat qiladilar. Ertaklar orqali bolalar o'zbek xalqining an'analari, urf-odatlari bilan yaqindan tanishadilar.

Bolalarga o'zbek tilini o'rgatishda ertaklarni rasmlar orqali yoki ekranda, qo'g'irchoq teatrida namoyish qilish ma'qul. Chunki bola ertak matnini nafaqat eshitishi, balki ko'rishi ham kerak. Ertaklar kichkintoylarni o'yin vaziyatiga yaqinlashtirib, ularning fikr va hislariga ta'sir qiladi.

Bolalarni ertaklar yordamida o'zbekcha nutqqa o'rgatishda ertak matni yuzasidan quyidagi vazifalarni berish mumkin: tinglangan ertak bo'yicha savollarga javob berish; ertak mazmunini qisqacha hikoya qilish; ertak qahramonlari harakatini sharhlash; o'qituvchi rahbarligida ertaklarni sahnalashtirish va hokazo.

Ertaklar ustida ishlash jarayonida bolalarning lug'at boyligi ortib boradi hamda ertak asosida muloqot qilishga o'rganadilar.

Ertak matni ustida ishlashda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

-ertak qahramonlarining o‘zaro suhbatlarini eslab qolish va qaytarish;

-ertakni sahnalashtirish.

Ertak sahnalashtirilganda bolalar uning matnidagi nutq qurilmalarini o‘zlashtiradilar. Natijada muloqotga kirishish osonlashadi.

Tanlangan ertakni rasmlar yordamida gapirib berish bolalarning monologik nutqini rivojlantiradi.

Ertaklar matnida til materiallarining (so‘zlar, so‘z birikmalari, jumlar, dialoglar...) berilishi ularning bolalar tomonidan o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi. Masalan, “Bo‘g‘irsoq” ertagining matnida “Men buvimdan qochib ketdim, men buvamdami qochib ketdim” degan jumlaning ko‘p marta takrorlanishi mazkur so‘z va so‘z birikmalarining bolalar lug‘atiga kirishiga hamda mustahkamlanib qolishiga yordam beradi.

Ota-onalar bilan ishlash

Bolalarda davlat tilini o‘rganishga qiziqish va intilishni tarbiyalash uchun bevosita ota-onalar yordami zarur. Binobarin, ota-ona maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarga davlat tili bo‘lgan o‘zbek tilini o‘rgatish qanday olib borilayotgani haqida xabardor bo‘lishi lozim. Buning uchun ota-onalar majlislari va maslahatlar tashkil qilinadigan mashg‘ulotlarga ota-onalarni taklif qilish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, quyidagicha mavzular bo‘yicha materiallar to‘plab, ularni ota-onalarga tavsiya etish mumkin:

“Bolalar bilan tomosha qiling” (O‘zbek tilidagi jaji kitoblar tavsiya etiladi).

“Javobini toping” (Topishmoqlar beriladi.)

“Bolalar bilan yodlang” (Kichik-kichik she‘rlar beriladi.)

“Bolalar bilan o‘ynang” (O‘zbekcha so‘z o‘yinlari tavsiya etiladi.)

“Bolalar bilan ko‘ring va eshiting” (O‘zbek tilidagi teleko‘rsatuvlar va radioeshittirishlar dasturi tavsiya etiladi).

Bundan tashqari, ota-onalar burchagi tashkil qilinib, unda “O‘zbek tilini o‘rganamiz” sarlavhasi ostida mashg‘ulotlar va mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda bolalar tomonidan o‘zlashtirilayotgan materiallar, lug‘at, nutq qurilmalari, she‘rlar, jismoniy daqiqalar matni, topishmoqlar hamda o‘zbek tilida kichikintoylarga olib berish mumkin bo‘lgan bolalar adabiyoti ro‘yxati beriladi.

O‘zga tilda talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish

Ta‘limning fonetika sohasidagi vazifalari. Quloqni tovushlarga va yangi tildagi so‘zlarga o‘rgatish, ikkinchi o‘zga til (rus tili) tovush qurilishining asosiy qonuniyatlarini farqlash zarurligi, to‘g‘ri adabiy talaffuz qoidalarini o‘zlashtirish, tilning tovush qurilishi asosiy qoidalari, yani undoshlarning qatliqligi, yumshoqligi, jarangli va jarangsizligiga qarab, bir-biriga qarama – qarshi qo‘yishni o‘zlashtirib olish asosida sheva bilan gapirishning oldini olish milliy bolalar muassasalarida bolalarga ruscha so‘zlashuv nutqini o‘qitishning muhim vazifalaridan biri hisobladi. Bolalarning o‘z ona tilidan boshqa tilni o‘rganishlari orfoepik(ifoda) qiyinchiliklarning yangi fonetik (tovush) qatlamga o‘tishidan boshlanadi.

Shu bois, tarbiyachi oldida quyidagi vazifalar turadi:

- bolalarda artikulyatsiya apparatining harakatchanligini rivojlantirish;
- eshitish organlarini yangi til tovushlariga o‘rgatish;
- bo‘g‘inlardagi, so‘zlardagi tovushlarni rus tilining orfoepik qoidalariga mos ravishda so‘f, tushunarli ifodalashni shakllantirish;
- bolalar nutqining ifodaviylagini, yaxshi talaffuzni shakllantirish.

To‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga oid ishlarning muhim qismi hisoblanadi. Bu ish lug‘atni, ravon va grammatik to‘g‘ri nutqni rivojlantirish bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. O‘z-o‘zidan pedagoglar har bir mashg‘ulotda quyida keltirilgan ish turlarini ko‘zda tutushlari lozim. Ya‘ni, bular:

- suhbatni eshitish va qaytarish;

- leksiya va namunaviy gaplar ustida ishlash;
- dialoglarni o'rganish va ijro etish;
- qisqa she'r va qo'shiqlarni yod olish;
- hikoya, ertak tinglash;
- talaffuz, urg'u va ohang ustida ishlash.

Olti yoshli bolalar rus tilidagi yumshoq undoshlarni qattiq undoshlar bilan almashtiradilar, chunki o'zbek tilidagi undoshlar yumshoq va qattiq deb ajratilmaydi, lekin rus tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri undoshlarning qattiqligi va yumshoqligiga qarab bir-biriga fonetik jihatdan qarama-qarshi qo'yishdan iboratdir.

Talaffuzga o'rgatish uch bosqichda amalga oshiriladi:

- ayrim tovushlar talaffuzini shakllantirish-bu qattiq va yumshoq, jarangli va jarangsiz undoshlar talaffuzi ustida ishlashni ko'zda tutadi;

- ayrim so'zlar talaffuzini shakllantirish bu leksikani to'g'ri talaffuz qilish, urg'u berish, so'zda urg'u bo'g'inini ajratishdan iborat;

- namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish-bu ruscha gap ohanglari ustida maxsus ishlashni ko'zda tutadi. To'g'ri talaffuz ko'nikmalarini ishlab chiqishda barcha uch turning o'zaro uzviy yagonaligiga rioya qilish zarur.

Ruscha talaffuzni o'rgatishda rus tili tovushlarini uchta guruhga ajratish mumkin.

Rus tili va ona tilining tovush tizimlarini taqqoslash quyidagilarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

a) oson o'zlashtiriladigan va fonetik jihatdan anglashni talab etmaydigan o'xshash tovushlar;

b) talaffuzidagi farqi shunchalik ahamiyatsizki, maxsus mashqlarga ehtiyoji bo'lmagan tovushlar;

c) faqat rus tiliga xos bo'lgan tovushlar, ularning talaffuzini o'rganish maxsus tizimini tashkil etadi.

Bolalarni o'qitishda, eng avvalo, qattiq va yumshoq undoshlar talaffuzi o'rgatiladi. Bu boradagi ishlar taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Masalan,

“школа, класс, кукла” so‘zlaridagi qattiq undosh “л” ning talaffuz qilish ko‘nikmalarini ishlab chiqish uchun bolalardan ushbu tovushni tarbiyachiga taqlid qilgan holda aytish so‘raladi.

Agar bolalat uni ayta olishmasa, bu holda ushbu tovushning ona tilidagi artikulyatsiyasi tushuntirib beriladi. “л” tovushini aytishda til uchi yuqori tishlarga jips yopishadi, - deb tushuntiriladi.

Tarbiyachi nutqi taqlid uchun haqiqiy bo‘lishi lozim. Bolalar tarbiyachi to‘g‘ri talaffuz etilgan barcha tovushlarni aniq eshitishlari darkor. Buning uchun har bir tovushni aniq ifoda qilish hamda bolalarga tarbiyachining nutq organlari harakatini kuzatish taklif qilinishi lozim, shunda tovush artikulyatsiyasini ilg‘ab olish oson bo‘ladi.

Ruscha talaffuzni o‘rgatishning dastlabki bosiqchida tarbiyachi imitatsiya (taklif qilish) usulidan foydalanadi. Ushbu usulning mohiyati shundan iboratki, bunda tarbiyachi o‘rganilayotgan tovushni talaffuz qilish namunalarini namoyish qiladi, bolalar diqat bilan tinglaydilar. Keyin esa tarbiyachiga taklif qilgan holda takrorlaydilar. Mazkur usul bolalarning erta yoshdan boshlab taqlid qilishga moyilliklarini rivojlantiradi.

Ruscha to‘g‘ri talaffuzni o‘rgatishda bolalarda fonematik tinglash qobiliyatini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Ba’zi bolalarda fonematik tinglash qobiliyati yaxshi rivojlangan va ular aralash tovushlar talaffuzidagi faqni tez ilg‘ab oladilar, boshqa bolalarda esa bu qobiliyat yaxshi rivojlanmagan va shuning uchun ular tovushdagi farqni darhol ilg‘ab ololmaydilar. Tarbiyach tinglash qobilyati sust bo‘lgan bolalarga alohida e‘tibor berishi va ular bilan yakka tartibda ish olib borishi zarur.

Biroq, ta’limda doimiy ravishda faqat shu usuldan foydalanish maqsadga muvofiq emas. Bolalarga qiyin tovushlar artikulyatsiyasini ko‘rsatish va tushuntirib berish usulidan doimiy ravishda foydalanish lozim, bu esa talaffuzning ongli ravishda o‘zlashtirilishiga yordam beradi.

Tarbiyachiu yoki bu tovush tarkibida turli nutq ohanglari: lablar, tishlar va til ishtirok etayotganini ko‘rsatadi hamda tushuntirib beradi. Bolalarning tovushlarni ifoda etishda nutq ohanglari holatini ko‘rib olishlari ularning to‘g‘ri talaffuzni

o'zlashtirib olishlarida yordam beradi. Bu boradagi ish tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu yo'nalishtagi mashqlar ijobiy natijalarga olib keladi. Amaliyotda bu metodik usullar ko'pincha birgalikda qo'llaniladi va ular doimo bir-birini to'ldiradilar.

Endi "л" qattiq tovushining to'g'ri talaffuzini shakllantirishga qaytamiz.

Tarbiyachi tovush artikulyatsiyasini namoyish etadi va bolalarga tilning talaffuz chog'idagi holatini ko'rishni taklif qiladi. So'ngra u tovushni bir necha bor talaffuz qiladi, keyin esa bolalar uni takrorlaydilar. Keyinchalik "л" tovushi dastlab ochiq bo'g'inda talaffuz etiladi -ла-ла-ла, yopiq bo'g'inda – ол-ол-ол, so'ngra esa o'yin mashqlarida talaffuz etiladi, shu bilan birga so'zlarda mustahkamlanadi, masalan, ла-ла-ла-лапа, ол-ол-ол стол.

Agar bolalar so'zlardagi tovushni to'g'ri talaffuz eta olsalar, yangi gaplarga va to'rt qatorli kichik-kichik she'rlarni yod olishga o'tish mumkin.

Artikulyatsiya apparati tuzilishi va uning harakatchanligining ayrim xususiyatlarini bilib olish bolalarga nafaqat rus tili tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishni tezroq egallab olishga, balki artikulyatsiya apparati faoliyati hamda tovushlarning ifoda qilishning aniqligi o'trasidagi aloqa va bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi.

Artikulyatsiya ko'nikmalari va fonetik farqlarni talaffuz qilish ko'nikmalarini o'yinli vaziyatlarga asoslangan alohida mashqlarda o'rganish tavsiya etiladi. Bu yerda "угадай кто пришёл" (Kim kelganini top), "Узнай по голосу" (Ovoziga qarab aniqla), "Какой колокольчик звонит: большой или маленький" (Qaysi qo'ng'iroqcha jiringlamoqda: kattasimi yo kichigi) kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Ushbu ishni amalga oshirishda ko'rgazmaviylikka katta e'tibor berish lozim. Mashg'ulot jarayonida tarbiyachi o'yinchoqlar, turli buyumlar, suratlardan foydalanadi. Xususan, "ш" tovushini o'rganishga doir ishlrni amalga oshirish chog'ida tarbiyachi bolalarga qator savollarga javob berishni taklif qiladi. Oldindan flanelegrafda nomlarida "ш" tovushi uchraydigan suratlar tasodifiy tartibda terib chiqiladi: кошка. мышка. мишка.

Suratlar kerakli javobni topish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. U yoki bu hayvonlar nomlarini aytishda bolalar so'zlar va tovushlarni aniq talaffuz qilishni mashq qiladilar.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, bolalar o'zlarining yosh xususiyatlaridan kelib chiqib to'g'ri ruscha talaffuz ko'nikmalarini faqat bu mashg'ulot o'yin shaklida o'tkazilgan taqdiridagina o'zlashtiradilar.

O'z-o'zidan maxsus fonetik o'yinlar bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Eng avvalo, tarbiyachi talaffuzdagi xatoliklarni bartaraf etishga yordam beradigan o'yinlarni tanlab olishi lozim. Bu borada tovushlarni bir – biriga qarama – qarshi qo'yishga qaratilgan o'yinlar keng qo'llanilishi darkor. Masalan, o'zbek bolalari “**ы**” va “**и**” tovushlarini farqlamaydilar, buning ustiga “**ы**” tovushini talaffuz qilishni bilmaydilar. Zarur ko'nikmalarga erishish uchun bolalarga quyidagi fonetik o'yinni taklif qilish mumkin. ” Toping – chi, bu nima ” deb ataladigan o'yinning maqsadi bolalarning “**ы**” va “**и**” tovushlarini farqlashni o'rganishidan iboratdir.

O'yin jarayoni: bolalar yarim doira shaklida o'tiradilar.

Tarbiyachi deydi: “Bolalar, eshiting, qayiq, qanday ovoz chiqaradi (qayiqning rasmini ko'rsatadi): и – и. Endi eshiting, hozir nima ovoz chiqarmoqda?” (navbati bilan har ikkala tovushni aytadi, bolalar topadilar).

Olingan bilimni mustahkamlash maqsadida pedagog boshlagan mavzuni davom ettirib, fonetik o'yin o'tkazishi mumkin: “Poroxod yoki qayiq”, “Kim nimada”. Bunday o'yinlar jarayonida nafaqat alohida o'yinlar ishlab chiqariladi, balki tovush birikmalari ham mashq qilinadi. Masalan: **лы-ли, ды-ди, зы-зи, ты-ти, сы-си, мы-ми, бы-би** va hakazo. Bolalarda ruscha talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda tez aytishlar ham katta yordam beradi.

Tarbiyachi tez aytishlardan foydalangan holda bolalarda rus tilining eng qiyin tovushlari, ya'ni: (**е**), (**з**), (**и**), (**ж**), (**ф**), (**щ**), (**ч**) tovushlari talaffuzini muvaffaqiyatli ravishda mustahkamlashi mumkin.

Tez aytishlardan tovush apparatini rivojlantirish mashqlarida ham foydalanish tavsiya etiladi (masalan, tez, o'rt, sekin).

Masalan:

“С”, “С” tovushlari:

Са-са-са – это рыжая лиса.

Со-со-со - у Сони колесо.

Су-су-су - вижу я опять лису.

Усь-усь-усь - это большой белый гусь.

“З”, “З” tovushlari:

За- за- за - белая коза

З- зу- зу - мыли Зулю в тазу.

«Ц» tovushi:

Цо- цо- цо - на руке кольцо

Цы- цы- цы - зеленые огурцы

Ец- ец- ец - желтый огурец.

«Ш» tovushi:

Ша- ша- ша - мама моет малыша

Шу- шу- шу - я письмо пишу

Аш- аш- аш - красный карандаш

Тише, мыши, кот на крыше

А котята ещё выше.

На окошке крошку – мышку

Ловко ловит лапой кошка

Мышка сушек насушила

Мышка мышек пригласила

Мышки сушки кушать стали

Зубы сразу же сломали.

«И», «И» tovushlari:

Мама Милу мылом мила

Мила не любила

Миле в глаз папола мыло

Что – ты плачешь, Моя Мила?
Я выплакиваю мыло.

Если руки мыли – вы
Если руки мыли – мы
Если руки вымыл – ты
Значит руки вы-мы-ты

Tez aytishlarni qo'llashda ko'rgazmali qurollardan (o'yinchoqlar, suratlar) foydalanish lozim, shundagina bolalar uni katta qiziqish bilan takrorlaydilar va aytadilar.

Nutqning tovush madaniyati to'g'risida tushuncha

Nutqning tovush madaniyati nutq madaniyatining ajralmas bir qismidir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutqning tovush madaniyatini atrofdagi kishilar bilan muloqotda bo'lishlari natijasida egallaydilar. Nutqning tovush madaniyati deb, nutqning fonetik va orfoepik jihatdan to'g'riligi, so'zlashgan vaqtda to'g'ri nafas olish va chiqarish, ravshan gapirish, so'zlarda urg'uni to'g'ri ishlatish, nutqning mazmundorligiga qarab uning ifodaliligi, ovoz kuchi va nutq suratini tartibga solish tushuniladi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ona tilidagi tovushlarning aniq artikulyatsiyasini, ularni to'g'ri talaffuz etishni, so'z va jummalarni to'g'ri va aniq talaffuzini, to'g'ri nafas olish va chiqarishni, shuningdek, yetarli balandlikdagi ovozni, odatdagi nutq sur'atini, ifodalilikni, intonatsiya vositalarini (mantiqiy pauzalar, urg'u, nutqning ritmi va tempi, xushohanglik) shakllantirishni o'zida mujassamlashtiradi. Nutqning tovush madaniyati yaxshi rivojlangan nutqni eshitish qobiliyati asosida shakllanadi va rivojlanadi. Bolalarda to'g'ri, jarangdor nutqni rivojlantirish bilan bir qatorda, tarbiyachi quyidagi vazifalarni hal etishi kerak:

1. Bolalarda nutqni eshitish qobiliyatini va uning asosiy komponentlarini: eshituv diqqatini (eshitish orqali u yoki bu tovushni va uning yo'nalishini aniqlash malakasi), fonematik eshitishni, temp va ritmni idrok etish qobiliyatini tarbiyalash.

2. Artikulyatsiya apparatini rivojlantirish.

3. To'g'ri nafas olish va chiqarish ustida ishlash, ya'ni qisqa nafas olib, uzun havo oqimini chiqarish qobiliyatini tarbiyalash. Bu jummalarni erkin talaffuz qilish imkonini beradi.

4. Muloqot shartlariga mos ravishda ovoz balandligini boshqara olish qobiliyatini tarbiyalash.

5. Ona tilidagi hamma tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni shakllantirish.

6. Har bir tovush, so'z va jummalarning aniq, ravshan talaffuzini shakllantirish, ya'ni ravon gapirishni tarbiyalash.

7. O'zbek adabiy tilining orfoepiya qoidalari (talablari) asosida so'zlar talaffuzini rivojlantirish.

8. Nutqning odatdagi (normal) tempini shakllantirish, ya'ni so'z va jummalarni o'rtacha tempda (nutqni tezlatmay ham, sekinlashtirmay ham) tinglovchilarga uni aniq idrok qilishlari uchun imkoniyat yaratgan holda gapirishga o'rgatish.

9. Nutqning intonatsion ifodaliligini tarbiyalash, ya'ni mantiqiy pauza, urg'u, xushohanglik, temp, ritm va tembr yordamida his-tuyg'ularini va kayfiyatini, fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatini tarbiyalash. Tarbiyachi nutqning asosiy buzilishlari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi kerak. Masalan, duduqlanish, ming'irlab (manqalanib) gapirish. Bu tarbiyachilarga nutq buzilishini ogohlantirish va uning oldini olish, bolani mutaxassis – logopedga yuborishlari uchun zarurdir.

“Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi”da yuqorida bayon etilgan vazifalar har bir yosh guruhida ularning yoshi va ruhiy holatlarini hisobga olgan holda bayon etilgan

Artikulyatsiya apparatini rivojlantirish

Nutq tovushlari og'iz bo'shlig'ida shakllanadi. Og'izning shakli va hajmi artikulyatsiya a'zolari (lablar, til, pastki jag', yumshoq tanglay) harakatining holatiga bog'liq bo'ladi. Tovushlarni talaffuz etishda nutq a'zolarining to'g'ri holati va harakati artikulyatsiya deb ataladi.

Artikulyatsiya apparati tuzilishining buzilishi (masalan, til yuganchasining kaltaligi, yuqorigi va pastki tishlarning bir-biriga jipslashmasligi, tanglayning haddan tashqari yuqori yoki past joylashganligi va hokazolar) tovush talaffuzining noto'g'ri shakllanishiga sabab bo'ladigan omillardan biridir. Biroq bolalar artikulyatsiya apparati a'zolarining to'g'ri harakatlanishiga, eshituv diqqatining yaxshi rivojlanganligiga qaramay, tovush talaffuzida kamchiliklar mavjud bo'ladi.

Bolada artikulyatsiya apparati harakatining takomillashganligi (tilning kam harakatchanligi) ham tovushning noto'g'ri talaffuz etilishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachi oldida quyidagi vazifalar turadi: 1) tilning harakatchanligini rivojlantirish (tilni keng va tor qilish, keng tilni pastki tish orqasida ushlab turish, yuqorigi tishlar orqasiga ko'tarish, og'iz ichkarisiga, orqaga surish va hokazolar); 2) lablarning harakatini rivojlantirish (lablarni oldinga cho'za olishga, dumaloq holga keltirishga, jilmayish holatiga keltirish, pastki lab bilan yuqorigi oldingi tishlar oralig'ida tirqish hosil qilish); 3) pastki jag'ni ma'lum holatda ushlab turishni rivojlantirish.

Nafas olish va chiqarishni rivojlantirish ustida ishlash

Nutq tovushlari hosil qilishning manbayi – bu o'pkadan chiqayotgan uzun havo oqimining kekirdak, hiqildoq, og'iz bo'shlig'i yoki burun bo'shlig'i orqali o'tishi hisoblanadi. Nafas nutq texnikasining muhim qismidir.

Nafas ovoz va nutqni tinglovchiga yetkazish, ovoz kuchini tashkil etish vositasidir. Bolaning nafas olishi qancha yaxshi bo'lsa, ovozi ham, nutqi ham shu qadar jarangdor va kuchli bo'ladi. Chiniqqan va mashq qilingan nafas jumalarni mantiqan yaxlit, o'zaro uzviy bog'liq holda talaffuz etishda muhim rol o'ynaydi. Nutq jarayonida nafas olish va chiqarish nutqsiz nafas olishdan farq qiladi. Nutqsiz nafas olishda burun orqali olinadigan va chiqariladigan havo oqimining davomiyligi bir xilda, ya'ni teng bo'ladi.

Nutq jarayonida nafas og'iz orqali olinib, nafas olish tez bo'ladi, nafas chiqarish esa sekinlashadi. Nutqsiz nafasda nafas olishdan so'ng tez nafas chiqarilib, so'ng pauza qilinadi. Nutqiy nafasda esa nafas olishdan so'ng pauza qilinib, keyin bir bir tekisda nafas chiqariladi. Nutqda to'g'ri nafas olish va chiqarish to'g'ri tovush talaffuzini ta'minlaydi, kerakli bo'lgan nutq balandligini tutib turish uchun sharoit yaratadi, aniq pazuga rioya qilishni, nutqning bir tekisda bo'lishini va uning intonatsion ifodaliligini ta'minlaydi. Nutq jarayonida nafas olish va chiqarishning buzilishi sabablari bu organizmning umumiy kuchsizlanishidan (darmonsizlanishi), yurak-tomir kasalliklari va hokazolardir.

Ovoz ustida ishlash

Ovoz apparati yordamida balandligi, kuchi, tembri jihatdan har xil bo'lgan tovushlarning yig'indisidan kishi ovozi belgilanadi.

O v o z b a l a n d l i g i – tonni balandlatish va pastlatish, baland ovozdan past ovozga, past ovozdan baland ovozga o'tish.

O v o z k u c h i – tovushlarni ma'lum bir balandlikda (baland – odatdagi balandlik - past), shuningdek, to'liq jarangdor talaffuz etish malakasi.

O v o z t e m b r i – ovozning sifati (jarangli, titroq, jarangsiz, so'niq va hokazolar).

O v o z – ovoz naychalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Uning sifati nafas, ovoz bo'limlarining artikulyatsiyasi apparatlarining hamkorlikda ishlashlariga bog'liq. Yuqori nafas yo'llarining har xil kasalliklari, doimiy tumov, adenoidlar va hokazolar ovoz buzilishlariga sabab bo'ladi. Ko'pchilik bolalarda ovozdan noto'g'ri foydalanish sababli ovoz buzilishlari kelib chiqadi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda tarbiyachi oldida quyidagi vazifalar turadi: 1) o'yin va o'yin mashqlarida ovozning asosiy sifatleri: kuchi va balandligini rivojlantirish; 2) bolalarni kuchanmasdan, turli vaziyatlarga qarab ovozdan to'g'ri foydalanishga (past-baland) o'rgatish.

Intonatsion ma'nodorlik (ifodalilik) ustida ishlash

Intonatsiya – bu ovozning nutq, tovush doirasida va muayyan vaqt birligi davomida turlicha tovlanishidan iborat. Intonatsiya deganda, nutq tovushi tarkibidagi ohangdorlik va jilo tushuniladi. Intonatsiya chinakam emotsional holatning mahsuli bo'lib, u so'zlovchining xohishi, irodasi, niyati, intilishi, ruhiy kechinmasi kabi omillar bilan, ya'ni so'zlovchining jismoniy va ruhiy holati bilan bog'liq.

Intonatsiya – bu hamma ma'nodorlik vositalarini o'z ichiga qamrab olgan murakkab majmua (yaxlitlik).

Ohangdorlik – jummalarni talaffuz etish vaqtida ovozni balandlatish yoki pastlatish. U nutqqa turlicha ohang beradi (kuylovchan, yumshoq, yoqimli va boshqalar) va bir xillikka yo'l qo'ymaydi.

Ohangdorlik nutqning har bir so'zida mavjud bo'lib, kuchi, balandligi jihatdan o'zgarib turadi:

Temp (sur'at) – mazmuniga qarab nutqning tezlashishi yoki sekinlashishi.

Ritm – urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarning teng tarzda navbatlashib turishi (ya'ni ularning quyidagi sifatleri: uzunligi va qisqaligi, ovozni balandlatish va pastlatish).

Jumla urg'ulari va mantiqiy urg'ular – ifodalanayotgan mazmunga qarab alohida so'zlar (mantiqiy urg'u) yoki guruh so'zlarni (jumla urg'ulari) pauzalar, ovoz tonini balandlatish bilan ajratib, uzoq va katta kuch bilan talaffuz etishdir.

Nutq tembri – so'zlarning tovlanishi, emotsional holatni (qayg'uli, xafaqon, quvnoq va hokazolar) anglatadi.

Ma'nodorlikning ushbu vositalari yordamida fikrlar tugallanishi, aytilgan fikrning asosiy mazmuni o'zgarishi, u qo'shimcha ahamiyat kasb etishi mumkin. Nutqning intonatsion ma'nodorligini tarbiyalash ustida ishlash taqlid qilish asosida olib boriladi. Tarbiyachi bolalarga she'rni yod oldirishda, qayta hikoya qilishda o'zi nutqning intonatsion vositalaridan keng foydalanadi va bolalar diqqatini nutqning ma'nodorligiga yo'naltiradi. Bolalar tarbiyachining to'g'ri, intonatsion, ma'nodor (ifodali) nutqini

eshitib, o'zlari ham nutqlarida mustaqil ravishda kerakli intonatsiyalardan foydalana boshlaydilar

So'zni talaffuz qilishda urg'u va nutqning orfoepiyasi (juda to'g'ri talaffuz qilish qoidasi) ustida ishlash

Bu ish mazmuni kichik guruhlarda alohida ahamiyatga ega. Chunki bu yoshdagi bolalarning ko'pchiligi so'zning bo'g'in tarkibini buzib talaffuz etadilar. To'g'ri so'z tarkibini saqlash uchun shoshilmay, tekis so'zlash zarur. Bolalarda bu sifatlar matnidagi so'zlar jo'r bo'lib aytiladigan o'yinlar, oddiy taqlidiy so'zlarni sekin o'qib berish (aytib berish) orqali tarbiyalanadi. So'zni talaffuz etish ustida ishlash uchun ta'limiy o'yinlardan ("Do'kon", "Bu nima?") foydalaniladi. Ta'limiy o'yinlarni kichik guruhlarda tashkil etishda avval nomi osonlik bilan aytiladigan (ikki bo'g'imdan iborat bo'lgan so'zlar: *kubik, mushuk, quyon, kuchuk* va boshqalar, so'ngra murakkabroq so'zlardan) o'yinchoqlardan foydalaniladi.

Talaffuzi murakkab bo'lgan so'zlarni quyidagi o'yinlar orqali talaffuz etishga o'rgatish mumkin: "Top, men nima dedim?", "Telefon", "Yo'qlama" va boshqalar. Katta guruhlarda ushbu o'yinlardan tashqari "Kim yaxshiroq aytadi?" musobaqa-mashqi o'tkaziladi. Musobaqa-mashqda birdaniga 2 ta zveno (har bir zvenoda 2 – 3 ta bola bo'ladi) qatnashadi. Bir zveno murakkab so'zlar va so'z birikmalarini talaffuz etadi: *issiq choy, termometr, trolleybusda, akvariumda, nordon anor, achchiq garmdori, plastmassali*; boshqa zveno ushbu so'zlarni diqqat bilan tinglaydi, so'ngra ular murakkab so'zlarni talaffuz etadilar. Agar katta guruh bolalari qiyin so'zlarni buzib talaffuz etsalar, masalan, *bidon, suvoq, maymunjon, magnitofon, tipratikan, motoroller* va boshqalar – bu so'zlarni "Gapni oxiriga yetkaz" nomli so'zli o'yin va mashqning tarkibiga, qisqa ta'limiy hikoyalarga kiritish mumkin.

Mashg'ulot ishlanmalari

1-mashg'ulot. Mashg'ulotning maqsadi.

Bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish. Lug'at va grammatika. I tovushini to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish.

Ko'rgazmali qurollar: o'yinchoqlar, it, ilon, echki, eshak kabilar.

Mashg'ulotning borishi:

1. Rasmlarni olib qo'yib, ularning nomini bolalar bilan aytish.

2. It, ilon, echki, eshaklarning qanday tovush chiqarishini aytirish. It: **vov-vov**, ilon: **vish-vish**, echki: **me-e**, eshak: **i-ho-i-ho**

3. Bu hayvonlar qayerlarda bo'ladi? Nimalar yeydi?

4. Siz shu hayvonlardan qaysi birini yoqtirasiz?

"Echki va uning bolalari" yoki "Qo'rqmas it" ertaklarini ham aytib berish mumkin: "Bir bor ekan, bir yo'q ekan. Bir echkinging bolalari ko'p ekan. U o't olib kelgani o'rmonga ketadi..." Tarbiyachi shu tariqa ertakni aytib beradi. So'ngra ertak syujetiga mos rasmlarni ko'rsatadi.

Imkon bo'lsa, "Echki bolalari va bo'ri" o'yinini o'ynashlari mumkin. Buning uchun echki va uning bolalari bilan bo'ri alohida o'tqaziladi. Echki o'tloqda yurganda bo'ri kelib qoladi. Bo'ri kelishi bilan echki bolalari qochib bekinishadi.

Mashg'ulot davomida bolalarga "it, ip, igna, til, baliq, behi, sabzi, lavlagi, echki, bo'ri" so'zlari takrorlaturiladi.

2-mashg'ulot.

Mashg'ulotning maqsadi.

Bog'lanishli nutq. Bolalarni hikoya tuzishga va qisqa hikoyalashga o'rgatish.

Lug'at va grammatika. Narsa-buyumlar nomlarini aytirish. Nutqning tovush madaniyati.

So'zlarni bo'g'inga ajratish bo'yicha mashq-o'yin o'tkazish. Masalan, tarbiyachi sabzavotlardan sabzi, karam, kartoshka, pomidor, bodring, piyoz, qovun, rediska kabilarning suratini yoki

o'zini bolalarga tanishtiradi. Ularni stolga qo'yib, nomini so'raydi.

- Bu nima? (**Sabzi, karam, qovun, kartoshka, piyoz, pomidor.**)

- Bularni yeb ko'rganmisiz? (**Ha.**)

- Sabzining rangi qanday? (**Sabzining rangi sariq.**)

- Sabzi shirinmi yo achchiqmi? (**Shirin.**)

- Pomidor-chi, u qanaqa rangda? (**Qizil.**)

- Uning mazasi qanday? (**Shirin.**)

- Qovunning mazasi qanday? (**Shirin.**)

Tarbiyachi bolalarni stol oldiga taklif qilib aytgan sabzavotlarini birma-bir oldirib ko'rsatadi.

3-mashg'ulot.

Mashg'ulotning maqsadi.

Bog'lanishli nutq. Bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish.

Lug'at. Qiz va o'g'il bolalarga qo'yilgan ismlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish.

Nutqning tovush madaniyati. A tovushini so'z boshida, so'z o'rtasida, so'z oxirida to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish.

1. Tarbiyachi qiz, o'g'il bola rasmini yoki qo'g'irchoqni ko'rsatadi. Bolalar ularga ism qo'yadilar. (**Abror, Jamila, Aziz, Aziza, Alisher, Ravshan, Jasur, Nigora.**)

Tarbiyachi bolalardan ikkitasini chiqarib, bu qo'g'irchoqning nomi nima deb so'raydi. Bolalar javob beradilar. (**Anvar, Ra'no...**) So'ngra o'zlarining va o'rtoqlarining ismlari so'raladi. Boshqalar ularni takrorlaydilar.

2. Tarbiyachi "Alla" she'rini aytib beradi:

Alla bolam, alla-yo,

Uxlab qolgin, alla-yo.

Suyar so'zim alla-yo,

Jonim qo'zim alla-yo...

Tarbiyachi qo'g'irchoqni olib, alla, bolam, alla so'zlarini bolalar bilan birga takrorlaydi.

3. Tez aytishlarni tez aytishga o'rgatish.

Lola allalaydi,

Sora arralaydi.

4-mashg'ulot.

Mashg'ulotning maqsadi.

Bog'lanishli nutq. Bolalarni qisqa hikoya tuzishga o'rgatish.

Nutqning tovush madaniyati. *M, p, b* tovushlarini so'zlar tarkibida aytirib mustahkamlash. Tovushlarni eshitib farqlashga o'rgatish.

Lug'at va grammatika. Bolalarning ismlari, sifat va harakatlarini ifodalashda so'zlardan foydalanish malakasini shakllantirish.

Ko'rgazmali qurollar. O'yinchoqlar: mushuk, sigir, echki, bo'ri, bo'g'irsoq, ayiq, sichqon, mashina, baliq, quyonchalar, chumchuqlar, Shahnoza nomli qo'g'irchoq.

Mashg'ulotning borishi.

1. Tarbiyachi "Do'konimiz ochildi. Qaranglar-chi, ularda nimalar sotilar ekan" deb so'raydi va o'yinchoqlarni birma-bir ko'rsatadi.

- Bu nima? Mushuk qanday miyovlaydi?

Javoblar umumiy yoki yakka tartibda bo'lishi mumkin. Bolalarni ayiq yoki boshqa hayvonlar haqida ham shu tarzda suhbatga tortish mumkin.

2. Tarbiyachi echki yoki qo'y ovozigga taqlid qilib "mea-a, mea-a" laydi. Nimaning ovozi ekanini topishni buyuradi va hokazo.

3. "O'yinchoq do'koni" o'yini o'tkaziladi.

5-mashg'ulot.

Mashg'ulotning maqsadi. Tanlangan o'yinchoqlar bo'yicha ijodiy hikoya tuzishga o'rgatish. Grammatik mashq. Nutqning tovush madaniyati.

Dastur mazmuni. Bog'lanishli nutq. Bolalarni o'yinchoqlardan foydalangan holda mazmunli hikoya tuzishga va undagi qahramonlarni tasvirlab berishga o'rgatish.

Grammatika va lug'at. Gap tuzish. Bolalarning so'z boylıklaridan foydalanib, 2 – 3 so'zdan iborat gapni mustaqil o'ylab tuzishni mashq qilish.

Nutqning tovush madaniyati. Bolalarni s, z tovushlarini eshitib, farqlashga o'rgatish. Bu tovushlarning alohida va to'g'ri talaffuzini aniqlash hamda shu haqdagi tushunchalarni mustahkamlash.

Ko'rgazmali qurollar. O'yinchoqlar: qo'g'irchoq, kuchukcha, mushukcha, ayiqcha, quyoncha, tulki.

Tarbiyachi bolalarga hikoya tuzdirgandan so'ng hikoyada foydalanilgan so'zlarni tanlab olib, ular ishtirokida gap tuzishga o'rgatadi. Masalan, **daraxt, ko'chada, qushcha, bolalar, shoxida, qo'nib turibdi, o'ynayaptilar.**

1. Qushcha daraxt shoxiga qo'nib turibdi.
2. Bolalar ko'chada o'ynayaptilar.

6-mashg'ulot.

Mashg'ulotning maqsadi. Bolalarni badiiy asarni qayta hikoya qilishga o'rgatish. "Ikki echki" xalq ertagi. Grammatik mashq. Nutqning tovush madaniyati.

Dastur mazmuni.

Bog'lanishli nutq. Asarni qayta hikoyalashga o'rgatish davom ettiriladi. Asar voqealarning bayon qilayotganda o'jarlik, qaysarlik ohangini qo'llay olishlariga erishish.

Grammatika va lug'at. Yaqin ma'noli so'zlar topish. Berilgan so'zlar asosida gap tuza olish ko'nikma va malakalarini o'stirish. So'zlarni aniq va burro aytish. So'zlayotganda to'g'ri nafas olishni o'rgatish. (Tarbiyachi ertakni o'qib beradi.)

Ertak yuzasidan savollar.

1. Echki qayerda va qanday holatda uchrashib qoldilar?
2. Echki bir-biriga qanday do'q qildilar? Ohangini keltirib so'zlang.
3. Echki tortishuvi nima bilan tugadi?

Grammatik mashq. Ertakda echki qanday tasvirlangan? (O'jar, qaysar, urushqoq.)

1. O'jar echki.
2. Qaysar bola.
3. O'jar quyoncha.
4. Qaysar kuchukcha.

Morfologiya bo'yicha o'yin va mashqlar

Har bir guruh uchun dastur mazmuniga mos ta'limiy o'yinlar, mashqlar tanlanadi. Bolalarni otlarni ko'plikda to'g'ri ishlatishga o'rgatish uchun barcha guruhlarda "Nima (kim) yo'q?" ta'limiy (didaktik) o'yinidan foydalanish mumkin. Bu o'yin uchun bir necha guruh buyumlar (predmetlar) tanlanadi. Har bir guruhdagi bir xil nomdagi buyumlar soni bittadan ko'p bo'lishi kerak, masalan: ikkita o'rdakcha, ikkita bayroqcha, ikkita koptok va hokazolar. Bu o'yindan asosiy maqsad bolalarni so'zlarni to'g'ri grammatik shaklda ishlatishga o'rgatishdan iboratdir. Shuning uchun tanlangan buyumlarning soni uncha ko'p bo'lmasligi kerak, aks holda bolalar diqqati so'zlarni to'g'ri ishlatishga qaratilmay, balki buyumlarning nomini esda saqlashga qaratiladi. Shuning uchun kichik guruhlarda o'yin uchun 2 – 3 guruh buyumlar, katta guruhlarda esa 3 – 4 guruh buyumlar olinadi. Buyumlar (yoki suratlar) bitta o'yin jarayonida bolalar oldiga turli holatlarda qo'yilib, 1 – 2 marta ularning o'rni almashtiriladi. Kichik guruhda quyidagi predmetlarni tanlash mumkin: koptoklar, bayroqlar, qo'ziqorinlar, piramidalar; noklar, olmalar, pomidorlar va hokazo.

Katta guruhlar uchun murakkabroq so'zlar (predmetlar) tanlanadi: etiklar, botinkalar, maxsilar, shippaklar. O'yin uchun oldindan to'siq tayyorlanadi va uning orqasida turib buyumlar o'rni almashtiriladi. O'yinning birinchi qismida bolalar tarbiyachi bilan birgalikda o'yin uchun tayyorlab qo'yilgan buyumlarni ko'rib chiqib, ularning nomlarini aniqlashtiradilar, o'yin qoidasi bilan tanishadilar (xontaxta yoki stol ustida turgan narsalarni eslab qolish, nima yo'qligini topish). Tarbiyachining o'zi to'g'ri javob namunasini beradi. Agar bolalar otlarni ko'plikda ishlatishda qiynalsalar, bu o'yinni takrorlash mumkin. Kichik guruhda sonlarni to'g'ri ishlatishga o'rgatish uchun "Do'kon" o'yini o'tkaziladi. Bolalar do'kondan narsa sotib olayotganda ularning sonini: bitta *olma*, ko'p *qovunlar* va hokazo aytishga o'rgatiladi.

Kichik guruhda otlarni birlikda va ko'plikda to'g'ri ishlatishga o'rgatish uchun "Kimning dumi?", "Buyumni egasiga qaytar", "Daraxtning nomini bargiga qarab top" va boshqa

ta'limiy o'yinlar o'tkaziladi. Shuningdek, "Kim kimni quvib o'tdi?", "Chelakda nima bor?", "Suratlarni terib qo'y" kabi ta'limiy mashqlar tashkil etiladi. Nutqning sintaktik tomoni ustida ishlashda "Gap tuz" ta'limiy mashqi uchun hayvonlarni, meva va sabzavotlarni, qushlarni tasvirlovchi suratlar tarqatib chiqiladi. Mashqning boshida "Suratda nima tasvirlangan?" degan savolga javob beradilar. So'ngra tarbiyachi gapning birinchi so'zini aytadi: "O'rmonda ... (hayvonlar yashaydi)". Qo'llarida hayvonlar surati bor bolalar gapni davom ettiradilar.

Kichik guruhda fe'l shakllarini to'g'ri ishlatishni nutqda mustahkamlash maqsadida qo'g'irchoqlar bilan o'yin mashqlari o'tkaziladi. Bola tarbiyachining savol namunasi bo'yicha mehmon qo'g'irchoqlarga murojaat qiladi: "Barno va Nasiba, sizlar raqsga tushishni xohlaysizlarmi? Sizlar o'qishni xohlaysizlarmi? Sizlar bizning she'rlarimizni eshitishni xohlaysizlarmi?" va hokazolar.

O'rta guruhda bolalarning nutqini grammatik tomondan to'g'ri shakllantirishga yordam beruvchi bir qancha ta'limiy o'yin va mashqlar rejalashtiriladi. Otlarda kelishik, ko'plik qo'shimchalarini qo'llashga o'rgatish uchun: "Qizcha nima boqyapti?" (tovuq – tovuqlarni, g'oz – g'ozlarni, o'rdak – o'rdaklarni, jo'ja –jo'jalarni va hokazolar),

"Nima yo'q?" o'yinlaridan foydalaniladi.

Oldida, yonida, ustida, o'rtasida (oralig'ida), tagida so'zlari bilan tanishtirish uchun "Nima o'zgardi?" o'yini tashkil etiladi. Bu o'yinda tarbiyachi bolalardan "Ilgari buyum qayerda edi, endi u qayerda?" deb so'raydi. Bolalardan ushbu savolga to'liq javob berish talab etiladi: "Koptok kursi yonida edi, endi u stol tagida turibdi".

Umumlashtiruvchi so'zlarni ishlatishga o'rgatish uchun "Gap tuz" ta'limiy mashqi o'tkaziladi. Bu o'yin kichik guruhda o'tkaziladigan xuddi shu o'yindan mazmunan murakkabligi bilan farq qiladi. Masalan: - *Bog'da turli mevalar: olma, o'rik, nok, shaftoli pishdi. Hayvonot bog'ida yovvoyi hayvonlar: tulki, ayiq, bo'ri bor.*

O'rta guruh bolalariga qarama-qarshi ma'noli so'zlar (antonimlar) ishtirokida murakkab gaplar tuzish taklif etiladi. Masalan: *Qishda kunlar sovuq, yozda esa issiq bo'ladi.*

Ushbu guruhda o'tkaziladigan "Do'kon" ta'limiy o'yiniga qo'shimcha qoidalar kiritiladi: do'konga bitta "xaridor" emas, bir vaqtda ikkita "xaridor" keladi. Ular sotuvchiga to'g'ri murojaat qilishlari kerak: "Biz xarid qilishni xohlaymiz". Sotuvchi rolini ijro etayotgan bola xaridorlarga: "Sizlar nima xarid qilmoqchisizlar?" deb murojaat etadi. Buyruq fe'lini to'g'ri ishlatishga o'rgatish uchun "Ayiqlar, bajar!" degan ta'limiy o'yin ishlab chiqilgan. Bolalar oldiga oldiga ayiqlar mehmonga keladi. Tarbiyachi shunday deydi: "Bu ayiqlar oddiy ayiqlar emas, u iltimoslarni bajara oladi, faqat undan to'g'ri so'rash kerak. Hozir ayiqlardan yotishini so'raymiz: "Ayiqlar, yot!" Tarbiyachi o'yin harakatlarini bajarib ko'rsatadi, ayiqlar karavotga yotqizadi. "Aqlli ayiqlar!" (uni turg'izadi).

Yana bir marta yotishini so'raymiz. Kim iltimos qilmoqchi? Agar bola xato qilsa, ayiqlar yotmay, tik turaveradi, iltimosni bajarmaydi. Bunday holda tarbiyachi bolalarga savol bilan murojaat qiladi: "Siz nima deb o'ylaysiz, nima uchun ayiqlar yotmasdan, tik turibdi, balki u sizning iltimosingizni eshitmayotgandir? Yoki siz undan noto'g'ri iltimos qilgandirsiz? Yana bir marta eshitinglar, Nasiba ayiqlardan qanday iltimos qiladi? Ayiqlardan to'g'ri iltimos qilsangiz, u sizning iltimosingizni bajaradi va yotadi". Bu o'rinda turli fe'l shakllarini to'g'ri ishlatish bo'yicha mashq qilish mumkin: *chiz, qo'y, qidir* va hokazolar. Katta va maktabga tayyorlov guruhida otlarni sonlar bilan moslashtirishga o'rgatish uchun "Uch chizg'ich" ta'limiy o'yini (O. I. Solovyovning "Говорим правильно" albomi); "Rasmlar", "Kim suratini ko'rsatadi?", "Loto" va boshqa o'yinlar o'ynaladi. Ushbu guruhlarda jismlarning fazodagi o'rnini idrok qilishni shakllantirish maqsadida "Gap tuz", "Nima o'zgardi?" ta'limiy o'yinlari o'tkaziladi.

Bolalarni bog'langan qo'shma gaplar qurilishi bilan tanishtirish maqsadida quyidagi savollar tanlanadi va shu asosda gap tuzishga o'rgatiladi:

- Nima uchun g'ildirak yumalaydi? - Chunki u dumaloq.
- Nima uchun kapalak uchadi? - Chunki uning qanotlari bor.

Mashg'ulot oxirida bolalardan gapni to'liq aytish talab etiladi.

- Nima uchun kishilar soyabon olib yurishadi?
- Kishilar yomg'ir yog'ganda ho'l bo'lmaslik uchun soyabon (zont) olib yurishadi.
- Nima uchun qushlar uchib ketishadi?
- Qishda don-dun toppish qiyin bo'lganligi uchun qushlar issiq o'lkalarga (tomonlarga) uchib ketishadi.

Shuningdek, katta va maktabga tayyorlov guruhlarida ergashgan qo'shma gaplar tuzishga o'rgatish maqsadida "Xatosi qayerda?" ta'limiy mashqi uyushtiriladi. Bu mashqda tarbiyachi ikkita ergashgan qo'shma gap aytadi: birinchi gap mazmunan to'g'ri tuzilib, ikkinchi gap esa aksincha, mazmuni buzilib beriladi. Bolalar qaysi gap to'g'ri tuzilganligini o'ylab, so'ng javob beradilar. Masalan:

- Qarg'alar uchib kelishdi, chunki bahor fasli boshlandi.
- Bahor fasli boshlandi, chunki qaldirg'ochlar uchib kelishdi.

Bolalarni murakkab gap tuzishga o'rgatishda "Telefon" o'yini katta yordam beradi. Bu o'yin qoidasiga asosan, har bir boladan murakkab gap tuzish talab etiladi. Bu o'yin ancha murakkab bo'lib, hamma bolalar ham gap tuzish uchun kerakli so'zlarni darrov tanlay olmaydilar.

Biz quyida ayrim ta'limiy o'yinlarning ishlanmasini misol tariqasida keltiramiz.

O'yin nomi: "Surat bo'yicha gap tuz".

O'yinning maqsadi. Bolalarda nutqning Grammatik qurilishini, tafakkurni rivojlantirish. Predmetlar, narsa-buyumlar va hodisalar o'rtasidagi mavjud bog'lanishlarni aniqlashga, ularni o'z nutqlarini Grammatik shakllar yordamida ifodalashga o'rgatish.

O'yinning materiali: Kishilar, hayvonlar, tabiat hodisalari va boshqalarni aks ettiruvchi predmetli suratlar.

O'yinning borishi: Tarbiyachi bolalarga bir qancha suratlarni ko'rsatadi. Bolalar 10 ga yaqin ko'rsatilgan suratlardan kamida ikkita-uchtasidan foydalanib, oddiy va murakkab gaplar tuzishlari lozim. Masalan, tarbiyachi o't, kurtak chiqarayotgan daraxt, bog', barg, qushlar ini, bolalar, qaldirg'och, buta, quyosh

va hokazolarning tasviri tushirilgan suratlarini tanlaydi. Bolalar shu suratlar asosida gap tuza boshlaydilar: “Daraxt kurtaklaridan yosh burglar chiqqa boshladi, chunki ularni quyosh isitdi”, “Quyosh nurlaridan maysalar usti yaltiraydi”; “Bahorda qaldirg‘och in qurdi”, “Bahor keldi, daraxtlar kurtak chiqarib, barg yoza boshladi”, “Bahor keldi, kunlar isidi, daraxtlar gulladi”. So‘ngra tarbiyachi faol qatnashgan bolalarni rag‘batlantiradi.

O‘yinning nomi: “Kim bilsa, davomini aytsin”.

O‘yinning maqsadi. Bolalarni oddiy yoyiq gaplar tuzishga o‘rgatish, to‘g‘ri so‘z tanlash ustida mashq qilish.

O‘yinning borishi: Tarbiyachi bolalardan biriga istagan bir so‘zni aytishni taklif etadi. Uning yonida o‘tirgan bola esa o‘rtog‘i aytgan so‘z ma‘nosiga mos shunday so‘z tanlashi kerakki, undan gap hosil bo‘lsin, shu tariqa uchinchi, to‘rtinchi, beshinchi bola hosil bo‘lgan gapni kengaytiruvchi so‘zlarni aytadi. Shu tariqa bir-biriga bog‘langan, ma‘lum bir mazmunga ega bo‘lgan gap tuzdiriladi. Masalan: birinchi bola “tong” so‘zini aytadi, ikkinchisi “otdi” so‘zini aytib, gap hosil qiladi – “Tong otdi”; uchinchisi “Tong otdi, quyosh chiqdi”, to‘rtinchisi “Tong otdi, quyosh chiqdi va nur sochdi”, beshinchi “Tong otdi, quyosh nurini sochdi, hamma uyg‘ondi”. So‘ngra bolalar tomonidan aytilgan boshqa so‘zlar yordamida gaplar tuzdiriladi. O‘yinda faol qatnashgan bolalar tarbiyachi tomonidan rag‘batlantiriladi.

O‘yinning nomi: “Gapni to‘ldir”

O‘yinning maqsadi. Bolalarni ergashgan qo‘shma gaplar tuzishga o‘rgatish ustida mashq qildirish.

O‘yinning borishi. Tarbiyachi gapning bosh qismini aytadi, bolalar esa uni to‘ldirib, ergashgan qo‘shma gap tuzadilar.

Tarbiyachi grammatik materialni oldindan tanlaydi, masalan: “Biz gullarga suv quyamiz, chunki...(ularning o‘sishi uchun namlik kerak)”.

1-mashg‘ulot. “Qo‘g‘irchoqlarimiz uchun uy” didaktik o‘yini.

Mashg‘ulotning maqsadi: yaqin tevarak-atrof to‘g‘risidagi tushunchalarini va uni idrok qilishlarini kengaytirish.

Predmetlarning nomlarini aniqlashtirish: mebellar, idish-tovoqlar, o'yinchoqlar (koptok, qo'g'irchoq, mashina, ayiq, piramida; likopcha, kosa, payola, qoshiq; o'yinchoqlar, idish-tovoqlar uchun shkaf, sto-stullar).

Ushbu predmetlarning xususiyatlarini va ularning nima uchun ishlatilishini bilishlarini aniqlash (shishadan, sinuvchan, yog'ochdan). Tushuncha-tasavvurlarini shakllantirish: ("o'yinchoqlar", "idishlar", "mebellar").

Buyumlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalash.

Didaktik materiallar . qo'g'irchoq xonasining maketi (uch qavat buklanadigan to'siq). O'yinchoq mebel va idishlar, mayda o'yinchoqlar: koptok, qo'g'irchoq, ayiq, mashina, piramidalar.

Ish usullari: guruh xonasini bolalar bilan ko'rib chiqish – mebel va idish-tovoqlar, o'yinchoqlar, ularning nomlari va xususiyatlari, nima uchun ishlatilishi bilan tanishish: bu predmetlarni ishlatilishiga qarab bir-biri bilan taqqoslashtirish, bolalarni umumlashtiruvchi so'zlar ma'nosini tushuntirish: o'yinchoqlar, idishlar, mebellar.

Tarbiyachining tushuntirishlari: o'yinchoqlar – biz ular bilan o'ynaymiz, idishlar ularda ovqat yeyiladi; shkaflar – o'yinchoqlar va idish-tovoqlar saqlanadi.

O'yin usullari: tarbiyachi bolalar bilan birgalikda qo'g'irchoq uchun xona jihozlaydi. O'yinchoqlarni tabiiy narsalar bilan solishtirish, taqqoslash (qo'g'irchoqning xonasidagi mebel, idish-tovoqlar, o'yinchoqlar)ni farqlash (katta, kichkina).

Bolalarga beriladigan savollar: "Bu nima? U qanday? U qanaqa? U bilan nima qilish mumkin? Undan qanday foydalaniladi?"

Ko'rsatmalar: "Marhamat, takrorla", "Hamimiz yana birgalikda aytamiz", "Shoshilma, yana bir marta sekin takrorla, hamma bolalar eshitsin".

Tarbiyachining namunaviy nutqi: narsalarning nomini, xususiyatini, belgisini, u bilan bo'ladigan harakatlarni shoshilmasdan, aniq, dona-dona qilib aytish; bolalarga beriladigan savollarning, qilinadigan murojaatlarining aniqligi.

Bolalarni ragʻbatlantirish: “Toʻgʻri aytding, yasha!”, “Aqllisan, juda toʻgʻri aytding”, “Olima hozir harakat qiladi, u buning uddasidan chiqadi”.

2-mashgʻulot. “Qoʻgʻirchoq Olima yuvinyapti” didaktik oʻyini.

Mashgʻulotning maqsadi: yuvinish buyumlarining nomini aniqlash: sovun, sovun qutichasi, tish choʻtkasi, tish pastasi, sochiq, taroq; ularning xususiyatlarini hajmi, rangi va nima uchun ishlatilishini bildiruvchi soʻzlarni aniqlash; suvning xususiyatini (sovuq, issiq, tiniq, oqar suv) bildiruvchi soʻzlarni; harakatlarning xarakterli belgilarini soʻzlar bilan ifodalanishini (quritish, hoʻllash, sovunlash, shimarish, ishqalash, yuvib tashlash, artish, tarash, qoʻyish, osish). Sheʼrni ifodali va jarangli aytish ustida mashq qilish.

Mashgʻulot jarayonida oʻrtoqlariga yordam berishga tayyor turish, saranjom-sarishtalikni tarbiyalash.

Didaktik material: uzun yengil koʻylak kiygan, plastmassadan qilingan katta qoʻgʻirchoq.

Yuvinish uchun zarur boʻlgan tabiiy vositalar. Tolib Yoʻldoshning “Sochiq, sovun va tish choʻtka” sheʼrini oʻqib berish:

Sovun, sochiq, tish choʻtka
Xizmatin bilib qoʻying.
Yuz-u qoʻlni oq sochiqqa
Artib boʻlgach ilib qoʻying.

Tish choʻtkasini rosa chaying
Yuvib boʻlgach tishingizni.
Rahmat desin koʻrgan barcha
Bu odobli ishingizni.

Sovunni ham yaxshi saqlang,
Yerda qolib ezilmasin.
Qutichada tursin toza
Tutganimiz sezilmasin.

Tozalikning boshi shudir
Tish choʻtkasi, sovun, sochiq.
Bularni soz tutganlarga
Hayot uchun keng yoʻl ochiq.

Ish usuli: predmetlarni ko'rib chiqish va ularning xususiyatlarini, nima uchun ishlatilishini (ishlatib ko'rsatish bilan) tushuntirish; bolalarda tarbiyachi tomonidan talaffuz etilgan so'z va jumalarni takrorlash istagini uyg'otish.

O'yin usuli: tarbiyachi bolalarga qo'g'irchoqqa yuvinishida yordam berishni taklif etadi va ularga yuvinishni qanday ketma-ketlikda olib boorish kerakligini (avva, keyin) ko'rsatishni aytib, qo'g'irchoq nomidan bolalarga murojaat etish: "Olima aytdiki, u ... (yuvinishni xohlaydi)".

Tarbiyachining namunaviy nutqi: bolalarga va qo'g'irchoqqa murojaat qilib aytiladigan so'z va jumalarni aniq va ravshan talaffuz etish.

She'rni ifodali, his-hayajon bila o'qish.

3-mashg'ulot. "Qo'g'irchoq Olima ovqatlanyapti" didaktik o'yini.

Mashg'ulotning maqsadi: narsa-buyumlarning nomlari: mebellar (stol-stul, shkaf), idish-tovoqlar (chuqur va mayda tarelka, katta va kichik qoshiq, piyola), ovqatlar (karam sho'rva, kartoshkali kotlet, shavla); ovqat ta'mining xususiyatlari (karam sho'rva – mazali, kotlet – issiq, yumshoq, shavla – shirin hid keladi va hokazolar). Shoirona nutqqa qiziqishni, she'rni tinglay olish malakasini tarbiyalash.

Stol atrofida madaniy xulq me'yorlariga rioya qilishni (qoshiqni o'ng qo'lda ushlab kerak; ovqatni shoshilmasdan yeyish va og'izni yopib chaynash kerak, ovqat yeyayotganda stulda tebranib o'tirish yaramaydi; ovqat uchun minnatdorlik bildirish) tarbiyalash.

Samimiy murojaat etish malakasini tarbiyalash: marhamat, rahmat.

Didaktik material: katta qo'g'irchoq, sochiq, o'yinchoq mebel va idish-tovoqlar va ovqatlar.

A.Ro'zimuhammedovning "Qo'g'irchoqim" she'rini o'qib berish.

Qo'g'irchog'im Lolaxon,
Malohati bir jahon.

Bo'yniga taqdim marjon,
Qayrilma qosh qo'g'irchoq.

Yuzida border xoli,
Jilmayadi iboli.

Uni quchib o'ynayman,
Men bog'chaga kelgan chog'.

Qo'g'irchog'im, do'mbog'im,
Aqligim, oppog'im

Qo'g'irchog'im, do'mbog'im,
Aqligim, oppog'im.

Ish usullari: bolalarni mebellar, idish-tovoqlar, taom yeyishdagi harakat nomlarini bildiruvchi so'zlarni eslashga undash.

O'yin usullari: "Olimaga (qo'g'irchoqqa) ovqatni qanday yeyishni eslatamiz".

Ko'rsatma: "Iltimos, Olima, marhamat, ol, ye". Endi, bu gapni Lola takrorlaydi. "Olima,"

Bolalarga beriladigan savollar: "Stol ustiga qaysi idish-tovoqlarni qo'yish kerak? Kichkina chuqur tarelka nima uchun kerak? Nima uchun biz Olimaning bo'yniga sochiqcha bog'ladi? Nima uchun Olima (qo'g'irchoq) bizga "rahmat" dedi?"

Bolalarning to'g'ri javobini va samimiy muomalasini rag'batlantirish. A.Ro'zimuhammedovning "Qo'g'irchog'im" she'rini ifodali o'qish.

QAYDLAR UCHUN

MUNDARIJA

1. Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish.....	3
2. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug‘at ishini olib borishning nazariy asoslari.....	17
3. Rusiyzabon bolalarni o‘zga tilga o‘rgatishning didaktik talablari.....	28
4. Mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda rusiyzabon bolalar bilan ish olib borish.....	33
5. O‘zga tilda talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish.....	36
6. Nutqning tovush madaniyati to‘g‘risida tushuncha.....	42
7. Mashg‘ulot ishlanmalari.....	49
8. Morfologiya bo‘yicha o‘yin va mashqlar.....	53

Ollaberganova Sanobar Hamidovna

MAKTABGACHA TA'LIMDA NUTQ VA O'ZGA TILGA O'RGATISH

(Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
talabalari uchun o'quv-uslubiy qo'llanma)

Texnik muharrir
Dizayner
Sahifalovchi

Dilshod Xo'rozboyev
Bahodir To'xliyev
Bekzod Raxmatov

Nashriyot litsenziyasi: AI №234, 11. 02. 2013.

Bosishga ruxsat etildi: 05.06.2017.

Ofset qog'ozi. Qog'oz bichimi: 60x84 1/16.

Times garniturası. Ofset bosma.

Hisob nashriyoti t.: 2,66. Shartli b. t.: 4.

Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 15.

“BAYOZ” nashriyotida nashrga tayyorlandi

“BAYOZ” MChJ matbaa korxonasida chop etildi.
100100, Toshkent. Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103-uy.

ISBN 978-9943-15-62-0

9 789943 15620